

Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri*

Fatma SEL TURHAN-Özgür KOLÇAK-M. Ali GÖKAÇTI**

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN Balkanlar'daki varlığı; mimarîsi, gündelik yaşam biçimi ve kendine özgü formuyla "Osmanlı dönemi Balkan şehirleri" olarak adlandırılabilir bir şehir hayatının teşekkülüne önyak olmuştur. Balkan topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasından sonra hâkim milliyetçi yaklaşımların şekillendirdiği tarih yazıcılığı, uzun yıllar Osmanlı dönemini yok sayma veya Balkanların tarihi içerisinde ona bir yer vermeme yolunu tercih etmiştir. Bu sebeple XX. yüzyılın son çeyreğine kadar bölgenin Osmanlı dönemi şehir hayatına dair çalışmalar bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdadır.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı dönemi Balkan şehrini konu edinen çalışmalardan örnekler sunmak ve üç ülkeyi esas alarak bölgeye yönelik literatürdeki tartışmalarda öne çıkan temayülleri değerlendirmeye tâbi tutmaktır. Coğrafyanın genişliği ve incelenen dönemin uzunluğu, Osmanlı dönemi Balkan şehirleri ile ilgili tüm çalışmaları kapsamamıza izin vermemektedir. Konuyla ilgili olarak bölgenin yerel dillerinde yazılmış önemli ve çok sayıda eser olmakla birlikte, değerlendirmenin genel okuyucuya hitap edebilmesi açısından çalışma, uluslararası alanda tanınmış eserlerle sınırlı tutulmuştur.

* Balkan şehirlerini konu edinen bu yazı, genel olarak Balkan şehirleriyle ilgili çalışmaları ele alan bir giriş ve Bosna, Macaristan ve Yunanistan şehirlerini ele alan üç ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm, ayrı bir araştırmacı tarafından kaleme alınmıştır. Yazının "Osmanlı Dönemi Balkan Şehri İle İlgili İlk Çalışmalar" ve "Osmanlı Dönemi Bosnasına Dair Bir Değerlendirme" bölümleri Fatma Sel Turhan tarafından kaleme alınmıştır. Makalenin "Osmanlı Dönemi Macar Yerleşimleri" başlıklı kısmı Özgür Kolçak tarafından, "Osmanlı Dönemi Yunanistan Şehirleri" başlıklı kısım ise Mehmet Ali Gökaçtı tarafından yazılmıştır.

** Fatma Sel Turhan, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisidir. Özgür Kolçak, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma görevlisi ve doktora öğrencisidir. Mehmet Ali Gökaçtı ise sosyal tarihcidir.

I. Osmanlı Dönemi Balkan Şehri İle İlgili İlk Çalışmalar

Osmanlı dönemi Balkan şehri ile ilgili ilk çalışmalar 1920'ler sonrasına rastlamaktadır ve bunlar şehri mimarî merkezli inceleyen çalışmalardır. Denilebilir ki Balkanlardaki Osmanlı eserlerine yönelik ilmi ilgi, şehir tarihi ile ilgili çalışmaların da ilk örneklerini oluşturmuştur. 1923'te Henry Minetti'nin yazdığı *Osmanische Provinziale Baukunst auf dem Balkan*¹ adlı eser, Balkanlardaki İslam mimarîsinin geniş bir araştırmasını ve bunun Sırbistan ve Makedonya'daki örneklerinin detaylı bir tanıtımını içermektedir. Bundan 30 yıl sonra yayımlanan ikinci önemli çalışma ise, Bosna-Hersek'teki Osmanlı anıtlarını teferruatlı bir şekilde inceleyen Alija Bejtić'e aittir.² Balkan şehir tarihine mimarîye odaklanarak katkıda bulunan en önemli çalışma ise Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bir seri halinde kaleme aldığı, 6 kitaplık *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*³ adlı eseridir. 1. ve 2. kitapta Romanya ve Macaristan, 3. kitapta Yugoslavya, 4., 5. ve 6. kitapta ise Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'taki Osmanlı mimarî eserlerine eğilen Ayverdi, uzun araştırmaları sayesinde, çoğu yıkılmış 15.787 adet eseri tespit etmeyi başarmıştır. Mimarî odaklı bu ilgi, şehir tarihçiliği açısından önemli birçok meseleyi doğal olarak kapsamamakla birlikte, şehir tarihinin başlıca unsurlarından olan mimarîyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.

Sonraki Gelişmeler

Balkan topraklarının büyük kısmının fethinin Osmanlı'nın erken dönemi içerisinde gerçekleşmiş olması, Osmanlı tarih yazıcılığında önemli bir yer tutan "İslam şehri" modelinin⁴ Balkanlara da uyarlanmasına sebep olmuştur. Böyle bir uyarılmanın ürünü olarak Eichel'in "Balkanlarda Osmanlı Şehirleşmesi"⁵ olarak tercüme edilebilecek makalesi zikredilmeye değerdir. Eichel bu çalışmasında Balkan şehirlerinin ne kadar İslam şehrini ve ne kadar Osmanlı

1 Henry Minetti, *Osmanische Provinziale Baukunst auf dem Balkan*, Hannover, 1923.

2 Alija Bejtić, "Banja Luka pod Turskom Vladavinom", *Nase Starine* sy. I., Sarajevo, 1953; "Spomenici Osmanlijske Arhitekture Bosne i Hercegovine", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, sy. 3-4, Sarajevo 1952-1953; "Povijest i Umjetnost Foce na Drini", *Nase Starine*, sy. III, IV, Sarajevo 1956-1957.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

4 Osmanlı'nın politik, ekonomik, sosyal-dinî kurumlarından yola çıkarak şehri İslamî bir kimlikle inceleyen çalışmalar arasında Claude Cahen'in *Pre-Ottoman Turkey* (New York: Taplinger, 1968) ve "Urban Development in the Western Balkans, 1200-1800" (Francis Carter (ed.), *An Historical Geography of the Balkans*, New York, 1977); Marshall Hodgson'un *The Venture of Islam* (Chicago: University of Chicago Press, 1974) ve İnalcık'ın *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600* (New York: Praeger, 1973) adlı çalışmalarını zikredilebilir.

5 M. H. Eichel, "Ottoman Urbanism in the Balkans: A Tentative View", *The East Lakes Geographer*, 1975, sy. 10, s. 45-54.

şehrini temsil ettiği, bu temsilin nerede başlayıp nerede bittiği üzerinde durur. Bölgenin Osmanlı dönemi şehir kurumlarını Bizans dönemdekilerle karşılaştıran ve fetih sonrasında hangi özelliklerin Osmanlılar tarafından konduğunu araştıran çalışmalar da İslam şehri tartışmalarının bir uzantısı olarak literatürde yer almıştır.⁶ İslam şehri modelinin mevcut aşamalarıyla her bölgeye uyarlanamayacağını; İslamlaşmanın her bölgede aynı aşamaları takip etmediğini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Eran Fraenkel'in Sırpardan Osmanlılara geçiş sürecinde Üsküp'ü araştırdığı doktora tezi buna iyi bir örnektir.⁷

Osmanlı döneminde Balkan şehirlerinin gelişimini, tek tek şehirlere veya materyal veya kültürel kent dokusuna odaklanarak inceleyen çalışmalar olmakla birlikte, Balkan şehrinin sosyoekonomik ve demografik gelişimini monografik şekilde ele alan çok az eser mevcuttur. Nikolai Todorov'un çalışmalarına kadar Osmanlı Balkanlarındaki kent ekonomisi ve nüfusun sosyal yapısı hakkında yeterli ve kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Teorik bir genellemeyi mümkün kılacak, Yarımada'nın farklı şehirlerine ait karşılaştırmalı bir analizin eksikliği yine Todorov'un çalışmalarıyla giderilmiştir. Osmanlı dönemi Balkan şehirlerine dair ilk sistematik araştırma da Todorov'un öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. *The Committee for Balkan Economic and Social History of the Association International d'Études du Sud-est Européen* tarafından 1969 yılında Moskova'da düzenlenen uluslararası bir konferans serisinin ürünü olan ve Todorov'un editörlüğünde yayımlanan *La Ville Balkanique*⁸ adlı eser bu açıdan zikredilmeye değerdir. Farklı ülkelerden akademisyenlerin görev aldığı bu çalışmada ilk mevzu, Osmanlı'nın fethi sonrasında tüccarların bölgede gösterdikleri faaliyetlerdir. Kovacevic XV. yüzyıl başında Dubrovnikli tüccarların Bosna ve Sırbistan'daki madenlere gösterdiği ilgiyi konu edinir. Bu madenlerin azalmasıyla birlikte tüccarların ilgisi Bulgar şehirlerine yönelmiş ve bu konu da Tupkova-Zaimova tarafından araştırılmıştır. Samardzić, Osmanlı'nın Macaristan'ı fethi sonrasında bölgedeki ekonomik faaliyetlerini artırmasından ve buna bağlı olarak Dubrovnikli tüccarların Belgrad'a yönelmesinden bahsederken; Perényi XVI. yüzyıl sonunda Dubrovniklilerin bu sahadaki güçlerini kaybetmesini ve Sırp, Boşnak gibi diğer unsurların sahneye çıkarak Macar ekonomisini

6 Bu alandaki çalışmalara örnek olarak Leften Stavros Stavrianos'un *The Balkans Since 1453* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1958) adlı eserinin ilgili bölümleri ve Speros Vryonis'in "Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the Fourteenth through the Sixteenth Century" (*Islam and Cultural Change in the Middle Ages*, Los Angeles: University of California Press, 1975) adlı çalışmaları zikredilebilir.

7 Eran Fraenkel, "Skopje from the Serbian to Ottoman Empires: Conditions for the Appearance of a Balkan Muslim City", Doktora tezi, University of Pennsylvania, 1986.

8 Nikolai Todorov, *La Ville Balkanique XVe-XIXe ss*, Sofia: Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1970 (*Studia Balcanica*, sy. 3).

kontrol etmeye başlamasını konu edinir. Konu ile ilgili diğer çalışmalar Bur ve Ziroević'e aittir. Bur, XVI. yüzyılda Tuna bölgesindeki hareketliliğe bağlı olarak sayıları artan Macar seyahat eserlerini araştırırken Ziroević düşmana karşı bir savunma bölgesi ve eşkıyalara karşı bir haber alma merkezi olarak kullanılan *palankaları* inceler.

Kitabın odaklandığı bir diğer konu, Bulgar şehirlerindeki yaşamdır. Konuyla ilgili olarak Kalitsin giyim-kuşam alışkanlıkları, Kozhukharov mimarî, Todorov ise mesken ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Balkanlardaki kırsal hayat ise Nikitin ve Freidenberg tarafından çalışılmıştır. Nikitin 1879'da Bulgaristan'daki kırsal hayatı araştırırken, Freidenberg Dalmaçya bölgesine odaklanmıştır. Eflak ve Boğdan'daki şehirleşme Georgesco ve Şerban tarafından araştırılmış; Stoianovich de Balkan şehrinin genel özellikleriyle ilgili bir makale yazmıştır.⁹

Todorov'un 1400-1900 yıllarını incelediği *Balkan Şehri*¹⁰ adlı eseri de Osmanlı dönemi Balkan şehrini anlatan bir başvuru kitabı niteliğindedir. İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde yazar "Osmanlı Feodalizmi Altında Balkan Şehri, 1400-1800" başlığıyla, evvela Osmanlı öncesi dönemdeki şehir geleneğinden bahseder. Ardından, 1400-1600 yılları arasında şehirlerin büyümesine, nüfusun dinî yapılanmaya göre şehrin içindeki dağılımına, şehir piyasasının oluşumuna, lonca sistemine ve devletin bu sistemlerin işleyişindeki dahline, fiyatların oluşumuna, mülk edinme şartlarına ve paranın kullanım gücüne değinir. Balkan tarih yazıcılığındaki genel kabul-görür görüş olan "Osmanlı'nın bölgede gerçekleştirdiği; Balkanlardaki birçok toprağı çöle çeviren yok edici bir gücün işgalidir" şeklindeki yaklaşımı eleştiren Todorov; bu yaklaşımı savunan Bulgar tarihçisi Jirecek, Yunan tarihçisi Vakalopoulos ve Arnavut tarihçisi Shkodra'nın çalışmalarını uç yorumlar olarak zikrederken, Barkan'ın Balkan şehirlerinin devlet tarafından sistemli bir şekilde nüfuslandırıldığı ve yine Müslümanlaştırma ve Türkleştirme sayesinde bu şehirlerin imparatorluğun en önemli şehirleri olduğu tezine de karşı çıkar. Marksist tarih yazıcılığını benimseyen Todorov'un Osmanlı'nın bölgede kurduğu sistemi feodal bir sistem olarak betimlemesi ve Barkan'ın yorumlarını zikredilen aşırı milliyetçi yorumlara benzer, uç yorumlar olarak ele alması¹¹ yazarın çalışmasının objektifliğine gölge düşürmektedir. Bununla birlikte kitap, alanında bir ilk olması açısından kayda değerdir. Balkan şehrinin gelişimine yön veren yeni unsurlardan da bahseden Todorov genel olarak kapitalist sisteminin doğuşunun bölgeye etkilerini masaya yatırır. Todorov'a göre Balkanlarda Osmanlı'nın ilk dönem-

9 Kitabın bir değerlendirmesi için bkz. Traian Stoianovich, "Review La Ville Balkanique XVe-XIXe ss", *The American Historical Review*, 1971, sy. 76, sy. 4, s. 1184-1185.

10 Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Seattle ve London: University of Washington Press, 1983.

11 A.g.e., s. 13-16.

lerinden itibaren şehirleşme yaygın olarak yaşanmıştır; fakat bunu tek yönlü izah etmek mümkün değildir. Osmanlı'nın Balkan şehrinin gelişimine etkisinin olduğunu söylemek, yazara göre "Osmanlı idaresinin (veya herhangi bir başka idarenin) bu büyüklükte şehirler veya onların en büyüğünü organize edecek kapasitede olduğu"¹² şeklinde yorumlanmamalıdır. Marksist bakış açısıyla Asya ve Balkanlardaki şehir hayatını, feodal dönemlerinin temel bir özelliği olarak yorumlayan Todorov, hangi politik idare (sırasıyla Bizans, Bulgar, Sırp ve Osmanlı İmparatorluğu)¹³ olursa olsun şehirlerin bu gelişme içerisinde olacağını savunur. Yazarın gelişmeyi tek yönlü değerlendirmeme fikri önemli olmakla birlikte, idarenin rolünü neredeyse tamamen devre dışı bırakması, mesela niçin özellikle Osmanlı döneminde şehirlerin bu kadar geliştiğini izah etmeye yetmemektedir.

Todorov'un konuyla ilgili üçüncü kitabı, Osmanlı idaresindeki Balkanların sosyal ve ekonomik gelişimini incelediği, 1970'ler ve 1980'lerde farklı dergilerde yayımlanan makalelerinin bir araya getirildiği eserdir.¹⁴ İngilizce ve Fransızca kaleme alınan 14 makaleden şehir tarihçiliği açısından zikredilmesi gerekenlerin ilkinde Todorov XV. ve XIX. yüzyıllar arası Bulgar topraklarında şehrin gelişimine odaklanırken,¹⁵ diğer bir makalede XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başı Balkan Yarımadası'nın demografik durumunu özetler.¹⁶ Yazarın, 1866'da Tuna Vilayeti'nin şehir nüfusu verilerini incelediği makalesiyle¹⁷ yine aynı vilayetteki taşınmaz malların çeşit, miktar ve değerini karşılaştırdığı diğer bir makalesi de zikredilmeye değerdir.¹⁸ XIX. yüzyılın ortalarında Bulgar işçi ailelerinin bütçelerini araştırdığı makalesiyle,¹⁹ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Bal-

12 *A.g.e.*, s. 454-455.

13 *A.g.e.*, s. 455.

14 Nikolai Todorov, *Society, the City and Industry in the Balkans, XVth-XIXth Centuries*, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Ashgate Variorum, 1998.

15 Todorov, "The City in the Bulgarian Lands from the Fifteenth to the Nineteenth Century", T. Butler (ed.), *Bulgaria: Past and Present, Proceedings of the 1st International Conference on Bulgarian Studies*, University of Wisconsin, Madison, 3-5 May, 1973, Columbus, OH: American Association for the Advancement of Slavic Studies, 1975, s. 15-30.

16 Todorov, "The Demographic Situation in the Balkan Peninsula (late XVth to early XVIth century)", [*La Situation Démographique de la Péninsule Balkanique (fin du XVe siècle-début du XVIe siècle)*] başlıklı yazının İngilizce tercümesidir], N. Todorov ve A. Velkov (ed.), *Situation Démographique de la Péninsule Balkanique, (fin du XVe siècle-début du XIXe siècle)*, Sofia: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1988, s. 1-34.

17 Todorov, "Données Démographiques sur la Population Urbaine de la Province Danubienne (Tuna Vilayeti) en 1866", *Colloques Internationaux du CNRS 601, Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman (Fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, Paris, 1983, s. 235-242.

18 Todorov, "Urban Rural Estate in the Danubian Vilayet according to the Census of 1866", *Mémoires Ömer Lütfi Barkan, Bibliothèque de l'Institut Français d'Etudes Annatoliennes d'Istanbul 28*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adreien Maisonneuve, 1980, s. 205-225.

19 Todorov, "The Budget of a Family of Bulgarian Workers in the Mid-Nineteenth Century", *First Publication in English of Bulgarian Paper in Honour of Acad. Dimitar Kosev*, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1974, s. 377-404.

kanların sosyal yapısını incelediği makale de yazarın konuyla ilgili diğer makaleleridir.²⁰

Osmanlı Balkanlarındaki kentsel gelişimi konu edinen öncü çalışmalardan birisi de Francis Carter'a aittir. Carter'ın tarihî coğrafyayı esas alarak, 1200-1800 yılları arasında Sırbistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Hırvatistan gibi Batı Balkanların alt bölgelerindeki kentsel dönüşümü araştırdığı çalışması; yerel merkezlerin coğrafi özelliklerine, Balkanlardaki Doğu-Batı ticaret yollarına, Slav ve Osmanlı idarecilerinin askerî ihtiyaçlarına veya bölge yönetimlerinin genel olarak kontrolü elde tutma arzularına bağlı olarak, gelişmiş bir iletişim ve ulaşım sisteminin doğduğunun altını çizer. Osmanlı'nın geniş bir coğrafyayı elinde tutmak için geliştirdiği toprak sisteminin, merkezî otoritenin devamında anahtar unsur olduğunu belirten Carter'a göre şehirleşme politikası birçok şehirde zanaat ve ticaretin gelişmesinin de yolunu açmıştır.²¹

Dönemin materyal kültürü veya mimarîsine odaklanarak Osmanlı dönemi Balkanlarındaki şehirleşmeyi araştıran çalışmalar da literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda Nur Akın'ın *Balkanlarda Osmanlı Evi*²² adlı eseri materyal kültür odaklı çalışmalara iyi bir örnek teşkil eder. Osmanlı egemenliğindeki Balkan topraklarını fetih tarihlerine göre tek tek ele alan Akın, Osmanlı döneminde Balkan evinin oluşumunu etkileyecek; tarihî gelişim, idarî yapı, ekonomik yapı, sosyal ve etnik yapı, kültürel yapı, eğitim, din, dil gibi önemli özelliklerin bugün Bulgaristan, Yunanistan, Eski Yugoslav Cumhuriyetleri (Bosna-Hersek, Hırvatistan, Yugoslavya-Sırbistan, Karadağ, Vovvodina, Sancak, Kosova, Makedonya), Arnavutluk, Macaristan ve Romanya olarak adlandırılan topraklardaki değişimini inceledikten sonra çalışmanın esas amacı olan Balkan evine odaklanır. Anadolu evi ile Balkan evinin ülkelere göre bir karşılaştırmasını sunmayı amaçlayan Akın, öncelikle şehir dokusundaki ortaklıklara değinir. Bu noktada Osmanlı şehirlerinin genel olarak "ortak bir merkezin çevresinde gruplanmış az ya da çok yoğun mahallelerin biraraya gelmesinden"²³ oluştuğunu belirten Akın, her şehir merkezindeki caminin, bedesten ve çevresindeki dükkanları içeren çarşının, varsa kalenin, ayrıca medrese, hamam, han, çeşme gibi yapıların Anadolu'da olduğu gibi Balkanlardaki Osmanlı şehirlerinde de ortak özellikler olduğunu belirtir. Ortaklıklar sadece şehir dokusuyla sınırlı de-

20 Todorov, "Social Structures in the Balkans during the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Etudes Balkaniques*, 1985, sy. 4, s. 48-71.

21 Francis W. Carter "Urban Development in the Western Balkans 1200-1800", F. W. Carter (ed.), *An Historical Geography of the Balkans*, Londra, New York ve San Francisco: Academic Press, 1977, s. 147-196.

22 Nur Akın, *Balkanlarda Osmanlı Evi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi-Mimarlık Fakültesi, Mart 1987. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin bir yayını olarak basılan bu eser daha sonra yeniden gözden geçirilmiş şekliyle *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları* adı altında daha geniş bir okuyucu kitlesine sunulmuştur (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2001)

23 A.g.e., s. 74.

ğildir; sivil mimaride de Osmanlı'nın bölgede ne kadar kaldığına ve yönetim merkezinden ne kadar uzakta olduğuna bağlı ortaklıklar yaşamıştır. Akın'ın yaptığı önemli bir vurgu, Macaristan örneğinde olduğu gibi imparatorluğun egemenliğinde kalış süresinin kısalığının veya Romanya örneğinde olduğu gibi coğrafi yakınlığına rağmen Osmanlı'ya doğrudan bağlanmamış olmasının, Osmanlı ev tipinin bu bölgelerde yerleşmesine imkân tanımamış olduğudur. Ancak bu bölgeler dışındaki Balkan coğrafyasına ait evlerle Anadolu evleri arasındaki ortaklıkların yanında farklılıklar, Akın'ın deyişiyle sözü edilmeyecek kadar azdır.²⁴

Balkanlardaki Osmanlı Mimarîsine eğilen diğer bir eser de Ömer Turan ve Mehmet Z. İbrahimgil'e ait, *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*²⁵ adıyla yayımlanmış eserdir. Eserde Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Kosova, Macaristan, Makedonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'daki Osmanlı dönemi eserleri dinî yapılar, eğitim kurumları, ticarî merkezler, askerî ve sosyal yapılar olarak istatistiklendirilmekte ve bu eserler içerisinden bugün varlığını devam ettirenlerin sayısı zikredildikten sonra seçme eserler görsel malzemeye okuyucuya sunulmaktadır. Görsel malzemesinin zenginliği ve tasnifinin işlevselliği ile dikkat çeken bu çalışma Balkanlarda bugüne kadar ayakta kalmayı başarmış önemli Osmanlı eserlerini, yapı türleri arasında bir denge gözeterek yaptığı seçmeyle derli-toplu bir şekilde okuyucuya sunması açısından da önemlidir. Çalışmanın bibliyografya bölümü konu hakkında teferuatlı araştırma yapacaklara zengin bir kaynakça sunmaktadır.

Konu hakkındaki bir diğer önemli eser ise "Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu" bildirilerinin yer aldığı iki ciltlik eserdir. 1997'de Strazburg'da yapılan Avrupa Konseyi'ne Üye Ülke, Devlet ve Hükümet Başkanları II. Zirvesinde kararlaştırılan "Avrupa: Bir Ortak Miras Kampanyası" kapsamında 17-19 Mayıs 2000 tarihleri arasında Bulgaristan'ın Şumnu şehrinde gerçekleştirilen bu sempozyumun amacı, Azize Aktaş Yasa'nın bildirilerin sunuş yazısında belirttiği şekliyle "Osmanlı Avrupa'sı olarak da adlandırılan Rumelideki Türk varlığını ortaya koymak, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 500 yıl boyunca hüküm sürdüğü bu topraklardaki karşılıklı etkileşimi belirlemek, oradaki eserlerin insanlığın ortak mirası olduğunu ve korunması gerektiğini vurgulamak, Türkiye ile Avrupa'yı ortak bir miras etrafında birleştirmekti".²⁶ Kitaptaki bildirilerin büyük bölümü Türkçe olmakla birlikte Bulgarca, Makedonca ve İngilizce bildiriler de mevcuttur. Kitapta Türkçe bildirilerin Bul-

24 A.g.e., s. 126.

25 Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 97, 2004.

26 Dr. Azize Aktaş Yasa ve Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zafer (haz.), *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Cilt I, s. xiv.

garca bir özeti verilirken zikredilen diğer dillerdeki tebliğlerin de Türkçe özetleri yapılmıştır.²⁷

Konuyla ilgili zikredilmesi gereken diğer bir toplu çalışma da “Balkanlarda İslam Medeniyeti” adlı uluslararası sempozyumun bildirilerinin yer aldığı kitaptır. 13 makalenin kaleme alındığı bu eser Bosna-Hersek, Makedonya, Bulgaristan ve Romanya ile ilgili şehir tarihçiliği açısından önemli birçok konuyu masaya yatırmaktadır.²⁸

27 53 bildirinin yer aldığı sempozyumdan seçme başlıklar, makalelerin Balkan şehir tarihi çalışmaları için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır: Hakkı Acun, “Filibe’deki Bir Kapı Tokmağı Üzerine Düşünceler”, s. 15–22; Mustafa S. Akpolat, “Selanik Atatürk Evi’nin Tarihi Önemi ve Balkanlar Geleneksel Konut Mimarlığı Bağlamında Değerlendirilmesi”, s. 23–36; M. Oluş Arık, “Balkan Kültür ve Sanat Tarihi Araştırmalarında Arkeolojik Yönün İhmalı”, s. 69–70; Rüçhan Arık, “Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği”, s. 71–96; H. Örcün Barışta, “Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar’ından Bazı Kuş Evleri”, s. 107–126; Sadi Bayram, “Bulgaristan’da Bulunan Osmanlı Vakıfkarından Bir Demet”, s. 127–136; Marija Brdarevska ve Denana Zlatkić, “Remains of Turkish Architecture in the Region of Srem”, s. 159–172; İlder Büyükdıgan, “Balkanlar’daki Osmanlı Dönemi Anıtsal Yapılarında Kullanılan Strüktür Sistemlerinin Osmanlı Mimarlığı İçindeki Yeri (Cami Yapıları)”, s. 173–188; İsmail Cambazov, “Sofya’da Bugünkü Osmanlı Mimarî Eserleri”, s. 189–220; Bekir Deniz, “Macaristan Müzelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi Halılarının Anadolu-Türk Halı Sanatı İçindeki Yeri”, s. 289–306; Kazım Hacımeyliç, “Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’ndeki Nadir Cilt Örnekleri”, s. 333–346; Nazmiye Hasanova, “Bulgaristan’ın Es-kicuma İli Kırılılı Mahalleleri El Dokumalarından Örnekler”, s. 365–374; Mehmet Z. İbrahimgil, “Balkanlar’da Sarı Saltuk Türbeleri”, s. 375–390; Mustafa İsen, “Rumeli’de Türk Kültür ve Sanatını Besleyen Bir Kaynak Olarak Akıncılık”, s. 391–398; Beyhan Karamağaralı, “Romanya’da Osmanlı Etkisi Hakkında”, s. 399–400; Neval Konuk, “Anton Mitov ve Türkler”, s. 409–426; Selçuk Mülayim, “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati”; İbrahim Numan, “Uçlarda Osmanlı-Türk Mimarî Kimliğinin Belirlenmesinde Form ve Biçim Özellikleri (Kıbrıs Örneklemeleri ile Bir Yaklaşım)”, s. 495–518; M. Öcal Oğuz, “Kalkandelen (Tetova) ve Tunus Modellerinden Hareketle Günümüzde Bektaşî Tekkelerinin Balkanlar ve Kuzey Afrika’daki Yapı ve İşlevi”, s. 519–534; Taciser Onuk, “XIX. Yüzyıl Sonu Osmanlı Dönemi İçel Kumaş (Bez) Dokumaları”, s. 535–542; Mustafa Özer, “Üsküp’te Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Hanlar: Anadolu ile Mukayeseli Bir Değerlendirme”, s. 543–572; Evgeni Raduşev, “Bulgaristan’da Tarih Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihi, (Yeni Bir Yaklaşım Doğru)”, s. 589–594; Ayşen Soysaldı, “Şarköy Kilimlerinin Teknik, Renk ve Bezeme Özellikleri”, s. 627–648; Zeki Sönmez, “Balkanlar ve Karadeniz Çevresindeki Osmanlı Kale Mimarisi Hakkında Bazı Görüşler”, s. 649–666; İbrahim Tatarlı, “Yaşar Nabi Nayır’ın Balkanlar ve Güneydoğu Avrupa’daki Türk Varlığına Yaklaşımı”, s. 679–688; Ayşe Yıldız Topuz, “Balkanlar’ın Yapılandırılmasında Tasavvuf ve Tekkelerin Rolü”, s. 689–696; Gül Tunçel, “Kalkandelen (Tetova) Harabati Baba Tekkesi Haziresi’ndeki Mezartaşları”, s. 697–724; Mehmet Tunçel, “Türk Mimarîsinde Bulgaristan’daki Bedesten Binaları”, s. 725–762; Raif Vırımca, “Geçmişten Günümüze Kosova’da Osmanlı Mimarî Eserleri”, s. 781–812; Aysıl Yavuz, “Osmanlı Kültür Varlıkları Çerçevesinde Çeşitli Katmanlardan Stüülerek Gelen Kültür Mirasının Korunması”, s. 813–832; Yıldırım Yavuz, “Rumeli Demiryolları ve Tren İstasyonları”, s. 833–850; Turgay Yazar, “Romanya’daki Osmanlı Mimarîsinden Bazı Örnekler”, s. 851–886; Filiz Çalışlar Yenişehrioğlu, “Erken Osmanlı Döneminde Balkanlar’da Kent Oluşumu veya Değişimi”, s. 887–894.

28 Ali Çaksu (ed.), *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (2000 Sofya)*, İstanbul: IRCICA, 2002.

Balkanlardaki Osmanlı mimarisine eğilerek Osmanlı'nın Balkan şehirlerine yaptığı katkıyı ve oluşturduğu özgün formu mimarî merkezli irdeleyen çalışmalara en iyi örnek Machiel Kiel'e aittir. Yazarın uzun yıllar bölgede çalışmasının ürünü olan makale ve kitapları, tüm Balkanlar ve özellikle Arnavutluk şehir tarihine büyük katkı sağlayacak niteliktedir.²⁹

II. Osmanlı Dönemi Bosna'sına Dair Bir Değerlendirme

Osmanlı'nın bölgeyi fethi sonrasında Bosna-Hersek'te yaşanan değişim ve şehirleşme birçok çalışmaya konu olmuştur. Bölgenin geçirdiği İslamlaşma ve buna bağlı olarak yaşanan sosyokültürel hareketlilik ise bu çalışmaların en önemli mevzusudur.

Konu ile ilgili ilk tartışmalar 1940'lı yıllara kadar gitmektedir. 1940'lı yılların sonunda Aleksandar Solovjev XII. ve XV. yüzyıllara ait, *stećci* denilen Bosna mezar taşlarının süsleme ve biçimlerinden yola çıkarak Bosna Kilisesi'nin Bogomil olduğu iddiasını ortaya atmıştır. İslam'a geçişlerin gönüllülükle olduğunu belirten Solovjev'e göre bu durum, Bogomilizm ile İslam arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır.³⁰ Bu iddiaların doğruluğunu sorgulayan Maja Miletic ve Marian Wenzel ise, yaptıkları araştırmalar sonucunda Bogomil tezine karşı çıkmışlardır. Wenzel *stećci*lerin Bogomillerin bölgeye ulaşmalarından hemen sonra dikilmeye başladığını ve Osmanlı'nın bölgeye girişiyle birlikte bu mezar taşlarının artık kullanılmadığını söyleyerek onları Dubrovnik'ten gelen Ulahların dikmiş olabileceğini belirtir.³¹

Bu konuda yaptığı çalışmalarla literatüre önemli katkı sağlayan Fine'in görüşleri özellikle zikredilmeye değerdir. Bosna'da yaşanan İslamlaşmanın diğer bölgelerden farklı olup olmadığı ve varsa bu farkın sebepleri üzerinde duran

29 Machiel Kiel, *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912*, İstanbul: IRCICA, 1990; a.mlf., *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Hampshire ve Vermont: Variorum, 1990; a.mlf., *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period: A Sketch of Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360/70-1700: A New Interpretation*, Maastrecht: Van Gorcum, Assen, 1985. [Kiel'in çalışmaları, önemine binaen, *TALID*'in elinizdeki "Türk Şehir Tarihi" başlıklı özel sayısının tanıtımlar bölümünde ayrıca değerlendirilmiştir.]

30 Solovjev'in iddiaları ile ilgili daha teferruatlı bilgi için bkz. Markus Koller, "Introduction: An Approach to Bosnian History", *International Journal of Turkish Studies*, 2004, c. X, sy. 1-2, 2004; Fikret Adanır, "The Formation of a Muslim Nation", Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi (ed.), *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002, s. 286-287.

31 Marian Wenzel, "Bosnian and Herzegovinian Tombstones: Who Made Them and Why?", *Südst-Forschungen*, 1962, sy. 21; a.mlf., "Bosnian History and Austro-Hungarian Policy: Some Medieval Belts, the Bogomil Romance and the King Tvrtko Graves", *Peristil Zbornik Radova za Povijest Umjetnosti*, 1987, sy. 30, s. 29-54; a.mlf., *Ornamental Motifs on Tombstones form Medieval Bosnia and Surrounding Regions*, Saraybosna: Veselin Maslesa, 1965.

Fine'a göre Bosna'nın gerek geçmişteki özel konumu, gerekse Osmanlı döneminde izlenen politikalar bölgede çok yönlü bir din değişiminin yaşanmasına sebep olmuştur. Bosna'nın tarihî geçmişi bir tolerans ortamının bölgede hâkim olduğunu göstermektedir ve bu durum Boşnakları aynı kökenden gelseler de Sırp ve Hırvatlardan farklılaştıran en önemli unsurdur. Bu tolerans ortamını özellikle coğrafi konumu sebebiyle Katolikliğin burada kök salmamasına bağlayan Fine'a göre dağlık arazi ve diğer bölgelerle olan zayıf irtibat Bosnalıların beynelmilel Katoliklikle bağlarını koparmasına sebep olmuş, bunun sonucu olarak Bosna, "Bosna Kilisesi" olarak bilinen ve bazılarınca neo-Manik veya Bogomil olduğu iddia edilen kendi Katolik teolojisini oluşturmuştur. Bu durum Bosna'da güçlü bir inanç sisteminin oluşmasına da engel olmuş ve İslamlaşma süreci bu sayede daha kolay gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili değerlendirmede bulunan Zhelyazkova'ya göre ise Fransiskanların misyoner faaliyetlerine bölgede duyulan tepki kadar, XV. yüzyılda yaşanan politik ve sosyal güvensizlik ortamı da İslamlaşmayı kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Bosna idaresinin Osmanlıların akınlarına karşı kendi tebaasını savunacak güçte olmayışı Bosna halkının kendi idarecilerinden soğumalarına sebep olmuştur. Zhelyazkova başka hiçbir Balkan ülkesinde İslam'ın yayılışının, Bosna'da olduğu kadar halkın genelini etkileyecek seviyede derin değişikliklere sebep olmadığını belirtir. Yazara göre bu durum rakamlardan çok Bosna'nın kendine özgü 'Bosna İslamı' ile alakalıdır. Bosna Müslümanları sıklıkla Katolik dünya ile İslam dünyası arasında son kale olarak tanımlanmıştır ve bu yorum özellikle XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında sultanın Macarlara karşı savaşlarında Bosnalıların ön saflarda yer almasıyla yakından ilgilidir.³² Bosnalıların sultana verdiği destek, Zhelyazkova'ya göre, onları Hıristiyan komşularından uzaklaştırmıştır.³³ Yazarın üzerinde durduğu bir diğer nokta da, İslam'ın özellikle kırsal kesimde yayılışının tekkeler ve dervişler vasıtasıyla olduğudur. İslamlaşma meselesine eğilen bir diğer yazar olan Heywood'a göre ise dört temel sebep Bosna'nın İslamlaşmasını kolaylaştırmıştır: Bosna'nın farklı inanç sistemi, devşirme sisteminin bölgeye tanıdığı ayrıcalık ve hem zimmilerden alınan vergilerden hem de Fransiskanların mezhep değiştirmeye yönelik baskılarından kurtulma arzusu.³⁴

Fine'in konuyla ilgili diğer bir vurgusu, fetihten sonra yaşanan din değişiminin sadece İslam'la sınırlı olmadığı, Ortodoksluğa geçişlerin de önemli mik-

32 Bu iddiaların historiyoğrafik açılımlarının ayrıntısı için bkz. Antonina Zhelyazkova, "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective", Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi (ed.), *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*.

33 Antonina Zhelyazkova, "The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Centuries", *Journal of Islamic Studies*, 1994, c. V, sy. 2, s. 187-208.

34 Colin Heywood, "Bosnia under Ottoman Rule, 1463-1800", Mark Pinson (ed.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.

tarda yaşandığıdır. Bunu Ortodoksluğun Osmanlı tarafından en çok iltimas gören Hıristiyan mezhebi olmasına bağlayan Fine, bu sebeple din değişimini “geniş ölçekli ve çok yönlü bir fenomen” olarak niteler. Gönüllülük esasına dayanan bu fenomen, ona göre *dönme* [conversion] kavramından ziyade *kabul* [acceptance] kavramıyla izah edilmelidir; çünkü yaşanan bu değişimde gönüllülük esastır ve değişim birden bire değil aşama aşama gerçekleşmiştir.³⁵ Nedim Filipović de İslamlaşma olgusunun çok yönlülüğü üzerine vurgu yapan bir diğer yazardır. Osmanlı kaynaklarını kullanarak yaptığı çalışmada İslam’ı tercih edenlerin sadece Bosna Kilisesi’ne üye olanlar olmadığını, hem Katolik, hem de Ortodoks Hıristiyanların İslam’a dönüş yaptığını tespit eden Filipović, Fin’e dan farklı olarak bu durumu Osmanlı’nın sunduğu tolerans ortamı kadar devletin İslamlaşma yönündeki baskısıyla da ilişkilendirir.³⁶ Filipović gibi Osmanlı defterlerini kullanarak İslamlaşmayı araştıran bir diğer yazar olan Handzić ise, Filipović’in baskı ile ilgili görüşlerine katılmaz. *XVI. Yüzyılda Tuzla ve Çevresi* adlı eserinde Handzić, XV. yüzyıl ortasından XVI. yüzyıl sonuna kadar geçen dönemde Kuzeydoğu Bosna’nın demografik değişimine odaklanır. Özellikle Yukarı Tuzla ve Aşağı Tuzla’nın şehir yerleşiminde gösterdiği gelişimi ve Osmanlı’nın bölgeye gelişiyle birlikte artan ekonomik hareketliliği verilerin ışığında teferruatlı bir analize tâbi tutan Handzić’e göre bölgenin yaşadığı şehirleşme süreci, Bosna’da İslamlaşmanın artmasının en önemli sebebidir. Şehirler sahip oldukları kurumlarla İslam kültür hayatının merkezi olmuş ve İslam’la tanışıklığın artmasını sağlamışlardır.³⁷

Kiel’in Osmanlı tahrir defterlerinden hareketle Balkanlardaki farklı bölgeleri karşılaştırarak yaptığı çalışmalarda vardığı sonuç, Bosna’daki İslamlaşma sürecini açıklamak açısından son derece önemlidir. Yazara göre fetihten sonraki ilk dönemlerde bölgede Müslümana pek rastlanmamaktadır. 1460-1470’li yıllar genel olarak Avrupa’da ciddi bir nüfus artışına işaret ederken, Bosna’da bunu hızlı bir İslamlaşma süreci izlemiştir. Osmanlı’nın Macarları yendiği 1526’dan kısa bir süre sonra ise % 68’lik oranla bölge nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu görülmektedir.³⁸

35 Robert J. Donia ve John V. A. Fine Jr., *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, New York: Columbia University Press, 1994; John Fine, “Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society”, Mark Pinson (ed.), *The Muslims of Bosnia-Hercegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*.

36 Nedim Filipović, “A Contribution to the Problem of Islamization in the Balkan under Ottoman Rule”, *Ottoman Rule in the Middle Europe and Balkan in the XVIth and XVIIth Centuries*, Prag, 1978, s. 305-358.

37 Adem Handzić, *Tuzla i Njena Okolina u XVI: Vijeku*, Saraybosna: Monografija Svtjetlost, 1975.

38 Machiel Kiel, “Ottoman Sources for the Demographic History and the Process of Islamization of Bosnia-Hercegovina and Bulgaria in the XVth-XVIIth Centuries: Old Sources-New Methodology”, *International Journal of Turkish Studies*, 2004, c. X, sy. 1-2, s. 104-105.

İslamlaşma ile birlikte bölgede yaşanan demografik değişim de çok çalışılan konular arasındadır. Kiel'in adı geçen makalesi gerek Bosna-Hersek, gerekse Bulgaristan'da Osmanlı döneminde yaşanan demografik değişiklikleri teferuatlı bir şekilde inceler ve sebepleri üzerinde durur. Konuyla ilgili bir diğer çalışma da Handzić'e aittir. Osmanlı döneminde Bosna'nın nüfus yapısına eğilen Handzić, dinî yapılanmanın şekillendirdiği Osmanlı dönemi Bosna'sında fetih öncesi dönemde genel olarak Bosna halkının Bosna Kilisesi'ne bağlılığını ve bu kilisenin Katolik Hıristiyan Kilisesi'nden kendini ayırarak özerkleşmesini; Ulahlardan müteşekkil Ortodoks Hıristiyan nüfusun miktarının Osmanlı'nın bölgeyi fethi sonrasında izlenen politikalarla nasıl arttığını ve bunun sebeplerini; Katolik nüfusun başlangıçta Fransiskanerlerden oluştuğunu, misyonerlik faaliyetiyle kısmen arttığını ve fetihle birlikte hem Ulahların sayısının artmasının, hem de İslam'ın yayılışının Katoliklerin tersine göçünü hızlandırdığını; İslam'ın bölgede yayılışını ve Müslüman nüfusun sayısının artmasına bağlı olarak Bosna Kilisesi'nin nasıl ortadan kalktığını izah eder. Handzić'in zikrettiği diğer bir grup da, Osmanlı'nın bölgeyi fethi sonrasında gösterdiği dinî tolerans sebebiyle özellikle İspanya'dan kaçan Sefaradların bölgeye gelip yerleşmesiyle oluşan Yahudi topluluğudur.³⁹ Handzić'in Makedonca olarak yayımlanan ve makalelerin bir araya getirilmesinden oluşan *Studijie o Bosni* [*Bosna Üzerine Çalışmalar*] eseri de demografik çalışmalar ihtiva etmektedir. Makalelerin üzerine eğildiği konular arasında, fetih sonrası Osmanlı'nın izlediği iskân politikası ve bunun Bosna'nın demografik yapısına etkisi; İslam'ın bölgede yayılış süreci; şehir yapısının oluşumu ve gelişimi ile vakıf sisteminin buna etkisi ve Osmanlı idare sisteminin Bosna'daki tezahürü öne çıkmaktadır.⁴⁰ Sugar'a göre Osmanlı'nın genel olarak Balkanlara getirdiği en önemli değişiklik, geniş ölçekli demografik dönüşümdür. Öyle ki bu dönüşüm bugün bile bölge halkının birbiriyle ilişkilerine yön vermektedir.⁴¹

Bölgenin İslamlaşmasında merkezi idarenin rolü ve katkısının ne olduğu meselesi de sıklıkla tartışılmıştır. Barkan ve İnalçık'ın görüşü, sultanın sürgün politikasıyla yeni fethedilen yerlere Anadolu'dan getirdiği insanları yerleştirdiği şeklindedir.⁴² Ancak buna karşı çıkan Zhelyazkova, yarı-göçebe veya göçebe Türk kabilelerinin Balkanlara yerleştirilmesinin o dönemde Anadolu'daki kar-

39 Adem Handzić, *Population of Bosnia in the Ottoman Empire: A Historical Overview*, İstanbul: IRCICA, 1994.

40 Adem Handzić, *Studijie o Bosni, Historijski Prilozi iz Osmansko-Turkog Perioda (Studies on Bosnia, Historical Contributions of the Ottoman Turkish Period)*, İstanbul: IRCICA, 1994.

41 Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Seattle: University of Washington Press, 1977.

42 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1949-1950, sy. 11, s. 524-569; 1951-1952, sy. 13, s. 56-78; 1953-1954, sy. 14, s. 209-237; Halil İnalçık, "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Building of the City", *Dumbarton Oal Papers*, 1969-1970, sy. 23-24, s. 231-249.

maşık politik ve sosyal durumun bir sonucu olduğunu, ani ve doğal olarak geliştiğini ve devlet kontrollü olmadığını belirtir.⁴³

Bosna ile ilgili diğer bir tartışma konusu Bosnalıların etnik orijinleri ile alakalıdır. Özellikle 1992 Bosna Savaşı sırasında gündeme gelen iddialar, konunun tarihçiler nezdinde daha çok tartışılmasına sebep olmuştur. Bu iddialar, fetih sonrasında izlenen politikalarla Bosnalıların bölgeye sonradan yerleştirildiği, dolayısıyla buraya ait olmadıkları şeklinde özetlenebilir.⁴⁴ Konuyu araştıran Fine'in çalışmaları göstermiştir ki, Bosnalılar, Sırp ve Hırvatlarla aynı etnik kökeni paylaşmaktadır; hepsi de *Slaveni* denilen Güney Slavlarından gelmektedir.⁴⁵ Hadzijačić fetih sonrasındaki Bosnalı asil ailelerin kökeninin bölgedeki eski yerleşik halka dayandığını söyler. Bu durum fetih sonrasında Osmanlı'nın bölgedeki dengeleri koruduğunun iyi bir göstergesidir.⁴⁶ Bu konu üzerinde duran Eren'e göre fetihten sonra Bosna aristokrasisinin hakları ve imtiyazları bir değişikliğe uğramadan korunmuş ve bu da Osmanlı'nın bölgede hâkimiyet kurmasının kabulünde en önemli etken olmuştur.⁴⁷ Barkan'ın yapmış olduğu çalışmalar da göstermiştir ki, XVI. yüzyıl başında Bosna'da şehir ve kazalarda Müslümanlar çoğunlukta, bunu çevreleyen kırsal kesim Hıristiyandır.⁴⁸ İnalçık ise konuyla ilgili olarak 1469'da Bosna'da 467 tumarın 111'inin sahibinin Hıristiyan olduğunu belirtir.⁴⁹ İslamlaşma tartışmaları da göstermektedir ki, bölge insanı Müslüman olmayı tercih ettiği için büyük çaplı Müslümanlaşma yaşanmış; Osmanlı'nın başka bölgelerden buraya getirip yerleştirdiği insan sayısı sınırlı olmuş ve fetih sonrasında bölgede sadece misyoner Katoliklerle sınırlı bir göç hareketi görülmüştür.

Osmanlı'nın fethi sonrasında Bosna'da yaşanan kentsel büyüme ve zamanla yaşanan değişim ilgi gören konulardan bir diğeridir. Heywood özellikle XVI. yüzyılda Bosna'nın İslamlaşma ile birlikte büyük çaplı bir şehirleşme yaşadığı-

43 Zhelyazkova, "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective", s. 245-249.

44 Roy Mottahedeh, "Foreword", Mark Pinson (ed.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Bir konferans kitabı olan bu çalışmanın önsözünü kaleme alan Mottahedeh, 1993'te, Sırp bir belediye başkanının ifadelendirdiği, *New York Times*'ta yayımlanan bu görüşü zikreder ve benzer görüşlerin birçok eğitilmiş insan tarafından da paylaşıldığını görmeyen konuyla ilgili bir konferans düzenlemek için kendilerini harekete geçirdiğini belirtir.

45 Fine, "Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society", s. 19.

46 Muhammed Hadzijačić'in görüşleri, Fikret Adanır'ın "The Formation of A Muslim Nation" adlı makalesinden alınmıştır. (s. 291). Orijinali için bkz. Hadzijačić, *Porijeklo Bosanskih Muslimana*, Saraybosna, 1990, s. 19-36.

47 Cevad Eren, *II. Mahmud Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965.

48 Barkan, a.g.e.

49 Halil İnalçık; "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 1954, sy. II, s. 103-130; Heywood; "Bosnia Under Otoman Rule, 1463-1800", s. 30-33.

nı belirtir ve bunun boyutları üzerinde durur.⁵⁰ McCarthy ise XIX. yüzyıla gelindiğinde Bosna'nın şehirleşmesinde değişen durumu irdeler. Yazara göre bu tarihte Bosna, imparatorluğun en az gelişmiş ve en özerk eyaletlerinden birisi haline gelmiştir ve bunun en önemli sebebi iki yüzyıldır yönetimde yaşanan zafiyetler ile merkezîyetçiliğin azalmasıdır. Gayrimüslim nüfusun artışı XIX. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Bu dönemde Bosna taşrasında nüfusun yarısı Müslümanken, diğer yarısı *kmet* denilen Hıristiyan köylülerdir. Bu dönemde İstanbul'da eğitim sistemi ciddi dönüşümler geçirirken Bosna bundan çok az istifade etmiştir. McCarthy'ye göre bunun en önemli sebebi Bosna ile İstanbul arasında direkt bir demiryolu ağının olmayışdır. Bu sebeple Bosna'daki hammaddeler İstanbul yerine Avusturya'ya gitmekte ve böylelikle Bosna, Avusturya ekonomisine daha bağımlı hale gelmektedir.⁵¹

Bosna'da fetihten sonra izlenen idarî yapılanma, toprak sistemi ve zamanla yaşanan değişimler de araştırmacıların ilgi alanı içindedir. İlk idarî birim olarak Bosna sancağı fetihle birlikte 1463'te kurulmuş ve zamanla buna diğer sancaklar eklenmiştir. Önceleri Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir eyalet olan Bosna, 1580'de paşalık olarak da adlandırılan Beylerbeyliğe dönüştürülmüştür. Eyaletin merkezi 1639'a kadar Banyaluka, 1697'ye kadar Saraybosna, 1850'ye kadar Travnik ve ondan sonra yeniden Saraybosna'dır.⁵² Hickok'un Bosna'da askerî sistemle idarî yapılanmayı birbirleriyle ilişkilerini göstererek incelediği çalışması, Bosna'nın idaresini anlamak için iyi bir örnektir. Hickok'a göre Bosna'daki Osmanlı idaresinde anahtar kelime *validir*. Osmanlı merkez idaresi, Bosna'daki idareciler, askerî yönetim ve Bosna halkı arasındaki ilişkileri masaya yatan yazara göre; Bosna'da kurulan sistemin işleyişindeki başarı, valilerin İstanbul tarafından atanması, askerî yapılanmanın da yerel halkla karşılanmasında yatmaktadır. Bosna askerî sınıfı özellikle savaş döneminde malzeme temini için valiye bağımlıdır; çünkü savaş malzemeleri ve silahların teminini ve dağıtımını kontrol eden kişi komutan değil, validir. Bu durum komutanların vali ile iyi ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. Hickok bunu idare ile asker arasında ve merkez ile taşra arasında "karşılıklı bir anlaşma" olarak ifade eder ve merkezin Bosna'yı güç ve baskı mekanizmaları ile değil, malî sistemle kontrol ettiğini belirtir. Bu anlamda XIX. yüzyıl, idarî sistem açısından ciddi bir değişikliği işaret etmektedir. Bunu vergi sistemindeki değişikliğe bağlayan Hickok'a göre askerî sınıfın giderlerini karşılayan ve yıllık olarak toplanan verginin *ocaklık* sistemiyle ömür boyu hale getirilmesi kontrol sistemini

50 Colin Heywood, "Bosnia under Ottoman Rule, 1463-1800", Mark Pinson (ed.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*.

51 Justin McCarthy, "Ottoman Bosnia, 1800-1878", Mark Pinson (ed.), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 67-70.

52 Ivan Lovrenović, *Bosnia: A Cultural History*, Londra: Saqi Books, 2001, s. 89.

ortadan kaldırmıştır.⁵³ Osmanlı'nın Bosna'da uyguladığı vergi sistemini diğer eyaletlerle karşılaştıran Hatidća çar-Drnda'nın belirttiğine göre zeamet ve tımara sahip olma hakkı İmparatorluğun diğer bölgelerinden farklı olarak sadece Bosna halkına tanınmıştır; diğer eyaletlerdeki yerel halk böyle bir hakka sahip değildir. Bu özel statü, Osmanlı'nın Avrupa'daki fetih stratejisinin bir sonucudur. Bu sebeple Osmanlı'nın idarî yapısında görev almış önde gelen figürlerin Bosnalı olması şaşırtıcı değildir. Drdna bu özel durumun, bölgedeki zeamet ve tımarın miras bırakılacak şekilde yeniden düzenlenerek *ocaklık tımarı* olarak adlandırılmasıyla daha da pekiştiğini söyler.⁵⁴ Filipović de ocaklık sisteminin getirdiği değişiklikler üzerinde durmaktadır. Yazara göre bölgeye özgü ocaklık tımarının ve kapudanlık sisteminin devreye girişi daha özerk bir Bosna'nın doğmasına sebep olmuştur.⁵⁵ Avusturya hükümetinin ataklarına karşı askerî bir birim olarak ilk defa 1558'de Gradiçka'da oluşturulan ve II. Mahmud döneminde sayıları 39'a ulaşan *kapudanlık* sistemi de literatürde sıklıkla tartışılan bir konudur.

Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerinden farklılık gösterip göstermediği ve Boşnakların İmparatorluk içerisinde 'özel' bir konumunun olup olmadığı meselesi de çokça tartışılmıştır. Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar* adlı eserinde, Bosna-Hersek'in imparatorluğun diğer bölümlerinden farklılığının altını çizer. Ona göre bu farklılık dört esastan kaynaklanmaktadır: Bosna Sancağının İmparatorluğun uç bölgesinde olması, Bosna halkının önemli bir bölümünün Müslümanlaştırılması, Bosna aristokrasisinin gelişimi ve Bosna'ya özgü kapudanlık sistemi.⁵⁶ Babuna bu görüşlerinde yalnız değildir. Heywood da Bosna'nın, fethinden XIX. yüzyıl başına kadar en önemli özelliğini hiç değiştirmedikini; bunun, Bosna'nın bir sınır bölgesi olması sebebiyle bölge elitinin İmparatorluğun işlerinde hep ön planda yer alması olduğunu belirtir. Heywood'a göre bu özel durumu devam ettirme kaygısı, Bosnalıların *ancien-régime*i korumak için büyük mücadele vermesine sebep olmuştur.⁵⁷ Suceşka, Zirojević ve Karcic de Bosna'nın ve Boşnakların İmparatorluk içerisindeki özel konumuna vurgu yapan diğer yazarlardır. Suceşka Bosnalıların özel konumunu Osmanlı'nın Avrupa'yla sınır olan uç eyaleti olma-

53 Michael Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden, New York ve Köln: Brill, 1997.

54 Hatidća çar-Drnda, "Remnants of the Tımar System in the Bosnian Vilayet in the Second Half of the Nineteenth Century", *International Journal of Turkish Studies*, 2004, c. X, sy. 1-2, s. 171-172.

55 Nedim Filipović, "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkışafında Bazı Hususiyetler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1954, sy. 15, s. 154-188; a.mlf., "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina", *Prilozi za Orientalnu Filologiju İstoriju Jugoslovenskih Naroda pod Turskom Vladavinom*, 1986, sy. 35, s. 149-180.

56 Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

57 Heywood, "Bosnia under Ottoman Rule, 1463-1800".

sına bağlarırken,⁵⁸ Zirojevic ise Bosnalıların Osmanlı devlet hiyerarşisi içinde yüklendikleri etkin rolün altını çizer.⁵⁹ Karcic'e göre II. Mahmud döneminde Bosnalıların modernleşmeye gösterdiği tepkinin altında, eski sisteme olan bağlılıkları yatmaktadır. Yerel elitin elde ettiği imtiyazlar ve özellikle yeniçeri ordusunda sahip oldukları özel konumlar, onları her türlü yeniliğe karşı duyarlı olmaya sevk etmiştir.⁶⁰

Bosna'nın şehir tarihini mimarî odaklı inceleyen çalışmalar da konu kapsamında zikredilmelidir. Amir Pasic'in Bosna-Hersek'teki İslam kültür mirasının derinlemesine bir araştırması niteliğindeki *Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina*⁶¹ adlı eseri bunlara iyi bir örnektir. Bosna-Hersek örneğinde, İslam medeniyetinin ana sanatı olan mimariyi ait olduğu coğrafyanın tarihî ve idarî yapısı içerisinde değerlendiren Pasic, İslam şehrinin ortak özelliklerini zikrettikten sonra Fojnica, Kresevo, Foça, Livno, Travnik, Banyaluka, Saraybosna ve Mostar şehirlerinin kökenlerine ve gelişimlerine dair bilgi verir. Şehrin merkezi olan çarşı, bu merkezin oluşumunda suyun önemi, mahalle düzeni ve bu düzenin çekirdeği olan cami ve külliye Pasic'e göre Osmanlı şehir kültürünün en önemli parçalarıdır. Camiler, türbeler, eğitim amaçlı yapılan mekteb, medrese ve tekkeler, sokak ve yollar, köprüler, çeşmeler, hamamlar, saat kuleleri ile ticarî hayatın bir parçası olan hanlar, kervansaraylar, bedesten ve dükkanlar ise diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Bosna-Hersek bölgesindeki şehirlerde de olmazsa olmazlardır. Balkanlardaki Osmanlı evine özel olarak eğilen Pasic'e göre; ev bir ya da birkaç odasıyla bir insan barınağından çok daha fazla bir şey, insanın temel yaşam alanı ve kültür ve kimliğini açıklayan sembolik bir birimdir.⁶² Ayrıca binalarda kullanılan malzeme ve uygulanan form ile kim tarafından yaptırıldığı ve yapıldığı meselesi karşılaştırmalı olarak incelendiğinde Balkanlardaki Osmanlı mimarisi hakkında önemli bilgiler elde edilecektir. Pasic'e göre Selanik'ten Edirne'ye, Sofya'dan Banyaluka'ya kadar binalar genel olarak aynı temel özelliklere sahiptir. Bu benzerliğin mantıksal izahı sadece sanatçı veya kurucuların aynı Osmanlı-İslam kültürünü paylaşıyor olmasıyla yapılamaz; bu aynı zamanda önemli mimarlık eğitim kurumlarının öğrencilerini İmparatorluğun başkentindeki modelleri esas alarak eğitmesiyle yakından alakalıdır. Eğer uygulamada farklar varsa bu, ana tema, inşa planı veya genel sanatkarlıktan çok inşa tekniği, taş işçiliği veya duvar süslemeleri gibi dallardadır.⁶³ Bosna-Hersek'teki İslam mimarisinin özelliklerini ayrı bir bölüm-

58 Avdo Suceska, "The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, 1980, sy. 1-2, s. 1-24; a.mlf., "Prilozi za Orijentalnu Filologiju", 1980, sy. 30, s. 431-447.

59 Olga Zirojevic: "On the Distinctive Feature of the Bosniacs", *International Journal of Turkish Studies*, 2004, c. 10, sy. 1-2, s. 168-170.

60 Fikret Karcic, *The Bosniacs and the Challenges of Modernity*, Saraybosna: El-Kalem, 1999.

61 Amir Pačić, *Islamic Architecture in Bosnia and Hercegovina*, İstanbul: IRCICA, 1994.

62 A.g.e., s. 103.

63 A.g.e., s. 151.

de inceleyen Pasic; gerek Hıristiyan mimarî eserlerdeki İslamî unsurlara, gerekse cami ve evlerdeki Hıristiyan mimarîsinden gelen öğelere değinerek bölgenin kültürel etkileşim zenginliğini de göstermeye çalışır. Pasic'in Mostar Köprüsü'nün teknik bir değerlendirmesini yaptığı çalışması da yine aynı yıl IRCICA tarafından yayımlanmıştır.⁶⁴

1992 savaşının yok ettiği İslam eserlerini inceleyen diğer bir çalışma da Candan Nemlioğlu'na aittir.⁶⁵ Nemlioğlu Nisan 1992'de Foça'daki Türk-İslam eserlerinin yıkımına başlandığı haberlerinin ardından, konunun tüm dünyaya duyurulması amacıyla *Bosna-Hersek Foça'da Yok Edilen Türk-İslam Kültür Eserleri* adlı çalışmayı kaleme alır. Osmanlı idaresinin son yıllarında yedi sancağa ayrılan Bosna vilayetinde Foça, Hersek'e bağlı şehirlerden biridir. Önce bu şehrin kuruluşu, tarihî gelişimi ve kültürel özelliklerine eğilen Nemlioğlu, Foça'daki mimarî eserleri İslam öncesinde ve Osmanlı döneminde yapılan eserler olarak iki kategoriye ayırdıktan sonra aslı ilgi alanı olan İslam dinine ait eserlerin geniş bir dökümünü sunar. Eserlerin yapılış tarihi, kim tarafından yapıldığı, mimarı ve eğer yıkıldıysa yıkım tarihi ve sebebi hakkında bilgiler veren Nemlioğlu'nun bu çalışması, Foça'daki Osmanlı eserleriyle ilgili genel bir bilgiye ulaşmak açısından önemli bir kitaptır.

Balkanlarda Komünist rejimlerin yıkılmasından sonra Osmanlı dönemine oluşan yeni ilgi tapu-tahrir defterleri, vakıf defterleri, yazma eserler, arşiv belgeleri gibi birçok kaynağın yeniden değerlendirilmesine veya gün yüzüne çıkarılmasına imkân tanımıştır. Handzić'in *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the End of the XIXth Century in Bosnia* adlı eseri buna iyi bir örnektir. Handzić çalışmasında genel olarak vakıf sisteminin şehrin gelişimine yaptığı katkıyı vurguladıktan sonra XV.-XVII. yüzyıllar arasında tutulan vakıf defterlerinde yaptığı incelemelerin ışığında, Bosna'da şehirleşmenin ne kadar dikkatli bir devlet politikasının ürünü olduğunu göstermeye çalışır. Fethedilen bölgede ilk camilerin sultanların emriyle inşa edilmesi ve ilk yerleşim sağlandıktan sonra vakıf sisteminin kurularak yeni inşaların onlar eliyle devamının sağlanması Handzić'e göre bunun iyi bir göstergesidir.⁶⁶ Fethedilen bölgede sultanın direktifleriyle bir yerleşim merkezi oluşturulduktan sonra civarının yerleşime açılması da yine vakıf sistemiyle olmuş; yerel otoriteler vasıtasıyla kurdurulan vakıflar sayesinde devlet hem sistemli bir yerleşim planı dâhilinde şehirleşmeyi sağlamış, hem de dinî kurumların bölge ihtiyacına uygun bir şekilde teşekkülüne imkân tanımıştır. 1992 savaşında Bosna Hersek'e yönelik saldırıların sivil halkla birlikte kültürel mirasa da yöneltmesi sonucu

64 Amir Pačić, *The Old Bridge (Stari Most) in Mostar*, İstanbul: IRCICA, 1994.

65 Candan Nemlioğlu, *Bosna Hersek Foça'da Yok Edilen Türk-İslam Kültür Eserleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, 1996.

66 Adem Handzić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the End of the XIXth Century in Bosnia*, İstanbul: IRCICA, 1996, s. 2.

birçok eser ya tahrip olmuş veya tamamen yıkılmıştır. Handzić'in ifadesiyle burada amaç, bölgenin İslam'la ilgisini gösterecek her türlü işareti yok etmektir. Bu sebeple Bosna bölgesinin 50 yerleşim yerinde Osmanlı döneminde yapılan eserlerin teferruatlı bir dökümünü sunan bu çalışma daha da anlam kazanmaktadır.

Savaşın yok ettiği Bosna'da arşivlerin de zarar görmesi; belgelerin korunması ve saklanmasına vurgu yapan çok sayıda makalenin yayımlanmasına sebep olmuştur. Konunun önemine binaen yapılan tartışmalarda, tapu-tahrir defterleri, vakıf defterleri, arşivler, yazma eserler gibi Osmanlı döneminden kalma her tür belge ve eserin toplanmasının ve kopya edilerek saklanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.⁶⁷

Son dönemlerde Osmanlı Bosna'sının ticaret ağına veya bölgede işlenen suçlara bakarak dönemi ve şehri anlamaya yönelik çalışmalar, şehrin farklı kesimlerini tanımayı mümkün kılmıştır. Bu açıdan Faroqi'nin Venedik Arşivleri'nde bulunan 1589 tarihli bir belgeden yola çıkarak bu dönemde Bosna'daki ticaret ağı, tacirlerin faaliyetleri, borçlanma hukuku, borç aldıkları kurumlar gibi ticaretle ilgili konularda ulaştığı bulgular, şehrin tüccar sınıfını ve yapmış oldukları faaliyetleri anlamak açısından son derece önemlidir.⁶⁸ Benzer şekilde Hickok da XVIII. yüzyılda Bosna'da işlenen adam öldürme suçlarına odaklanarak, hukukun yöneticiler ve özellikle vali tarafından nasıl uygulandığını göstermeye çalışır. Adam öldüren kişilerin vali tarafından merkezî idareye eşkiya olarak bildirilmesi, Hickok'a göre valinin, olayı *kadımın* ilgi alanından çıkararak kendi alanına sokması anlamına gelmektedir. Bu durumda olay, halkın asayişini ve devlet düzenini tehdit olarak yorumlanacak ve cezası ölüm olan bu suçun davacısı, müfettişi ve hâkimi vali olacağı gibi, infazı da yine onun tarafından gerçekleştirilebilecektir. Hickok bunu, sosyal dengenin korunması ve sınır bölgesinde komşular tarafından provokatif addedilecek eylemlerin önlenmesi için valilerin alanlarını genişletmesi olarak yorumlar.⁶⁹ Son dönemde, şehrin idaresine daha karmaşık ilişkiler ağı içerisinde bakmayı ve sosyal hayata nüfuz ede-

67 Konuyla ilgili olarak *Journal of Turkish Studies*'in ilgili sayısında yayımlanmış makaleler şunlardır: Andrés Reidmayer, "The Bosnian Manuscript Ingathering Project", s. 27-34; Lejla Gazić, "The Oriental Institute in Sarajevo, 1950-2001", s. 39-42; Mustafa Jahić, "Historical Manuscript Material in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo", s. 49-54; Smail Balić, "Ottoman Bosnia in Vienna: Records of the Bosniacs in the Latest Catalogue of the Austrian National Library", s. 55-62; Justin McCarthy, "Archival Sources Concerning Serb Rebellions in Bosnia 1875-1876", s. 141-146; Behija Zlatar, "The Importance of Vakf Registers in Defters as Historical Sources", s. 175-178; Amina Kupusović, "Tapu Tahrir Defteris Relating to Bosnia", s. 179-188; Nenad Moacanin, "Defterology and Mythology: Ottoman Bosnia up to the Tanzimat", s. 189-198.

68 Suraiya Faroqi, "Bosnian Merchants in the Adriatic", *International Journal of Turkish Studies*, 2004, c. X, sy. 1-2, s. 225-240.

69 Michael Hickok, "Homicide Investigations in Ottoman Bosnia: The Tension Between Legality and Stability", *International Journal of Turkish Studies*, 2004, c. X, sy. 1-2, s. 205-224.

bilmeyi amaçlayan bu tür çalışmalar, Osmanlı dönemi Bosna'sı hakkında daha ayrıntılı bir resme ulaşmamızı mümkün kılmıştır. Kemal Karpat başkanlığında çıkarılan ve Osmanlı Bosna'sına özel bir sayı ayıran *International Journal of Turkish Studies*'in bu konudaki çalışmaları özellikle zikredilmelidir.

III. Osmanlı Dönemi Macar Yerleşimleri

Bu bölümün öncelikli hedefi, Macaristan kentlerinin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu dönemi aydınlatmaya yönelik araştırmaların bir dökümünü sunmaktır. Bu nedenle bu makale çerçevesinde, Osmanlı dönemi Macar tarihi yazımının gelişimi ve temel sorunlarına dair ayrıntılı değerlendirmeler yapmaktan özenle uzak durulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı, Osmanlı dönemi Macar yerleşimlerini konu alan müstakil araştırmaların ortaya çıkışı, bunların birbirlerine kıyasla sergiledikleri farklılıklar veya benzerlikler ve bu tür araştırmalar esnasında kullanılan kaynakların mahiyetinin incelenmesiyle sınırlı tutulmuştur.

Osmanlı dönemi Macaristan kentlerini inceleyen çalışmaların geçirdiği tarihî gelişime geçmeden önce, bu araştırmaların neredeyse bütünüyle Macar tarihçiler tarafından gerçekleştirildiğine temas edilmelidir. Osmanlı egemenliği altındaki Macaristan'ın büyük ölçüde yerli nüfustan müteşekkil olması ve bölgeye yerleşen Türklerin yalnızca birkaç garnizon şehrinde toplanması, büyük ihtimalle Türkiye'deki Osmanlı tarihçilerinin bölgeye yönelik ilgisini olumsuz etkilemiştir.

Bununla birlikte Macaristan'da gerçekleştirilen çalışmaların da, birbirinden önemli ölçüde farklı iki ayrı araştırmacı grubu tarafından yürütüldüğü belirtilmelidir. XVI. ve XVII. yüzyıllara ait Latin ve Macar kaynaklarını kullanan bir kısım Macar tarihçisi, erken tarihlerden itibaren Macar kentlerinin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu devri içeren çalışmalar yapmaktadır. Fakat söz konusu araştırmacılar, yayınlarını Macarca olarak kaleme aldıklarından uluslararası tarih camiası tarafından bu çalışmaların kullanılması ve değerlendirilmesi çoğu vakit mümkün olmamaktadır.⁷⁰

Buna karşın öncülüğünü Lajos Fekete'nin yaptığı diğer bir kısım Macar tarihçisi, bu hususta Osmanlı tarihinin ana kaynaklarını oluşturan arşiv malzemesine yaslanan hayli farklı bir çalışma disiplini oluşturdular. XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Pázmány Üniversitesi'nden János Repiczky⁷¹ ve

70 Bu çalışmalardan bazıları, yazımın sonuna eklenen listede Macarca orijinal isimlerinin yanında Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir. Bu arada, Macarca isimlerin Türkçe çevirilerini yapma zahmetine girişen ve yazdığım metni gözden geçirerek benden değerli yardımlarını esirgemeyen Macar araştırmacı Erika Hancsz'a teşekkür ederim (Özgür Kolçak).

71 Repiczky'nin Nagykörös şehrine ait Osmanlı belgelerini yayımlaması, ele aldığımız konu açısından ilk örneklerden birini teşkil etmektedir: *Nagy-Körös város török levelei [Nagykörös Şehrinin Türk Mektupları]*, Kecskemét, 1859.

onun ardından Ármın Vámbéry'nin Macaristan'da bulunan Osmanlı belgeleri üzerine eğilmelerinin ardından, XVI. ve XVII. yüzyıl Macar tarihinin incelenmesinde Osmanlı kaynaklarının ne derece önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaya başlandı. Áron Szilády'nin tahrir defterlerinden bazı örnekler ihtiva eden 1872 tarihli çalışması bu çerçevede değerlendirilebilir.⁷² Bununla birlikte Antal Velics ve Ernő Kammerer'in yüzyılın sonlarına doğru neşrettikleri *Magyarországı török kincstári defterek* [*Macaristan'daki Türk Hazine Defterleri*]⁷³ adlı Macaristan'la ilgili tahrir defterlerini içeren iki ciltlik eserleri bir tarafa bırakılırsa, uzun bir süre boyunca Osmanlı dönemi Macar tarihini bizatihi Osmanlı resmî kayıtlarına dayanarak anlamaya yönelik ciddi bir çaba görülmedi. Bu durum József Thúry'nin ve İstanbul arşivlerinde çalışan ilk Avrupalı tarihçi olma vasfını taşıyan Imre Karácson'un araştırmalarıyla değişmeye yüz tutmakla beraber,⁷⁴ konumuz açısından esas dönüştürücü, Fekete'nin Osmanlı dönemi Macaristan'ını anlama yolunda Türk belgeleri üzerinde çalışmayı metodolojik yaklaşım içeren bir dala çevirmesi ile olmuştur.⁷⁵

Kuşkusuz bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan coğrafi bir bölgenin, devlet veya yerel-resmî idareler tarafından oluşturulan resmî kayıtlara dayanılarak incelenmesi Osmanlı tarihçiliği açısından tercih edilen bir yaklaşımdır. Elbette Fekete'nin izinden giden araştırmacıların Osmanlıca birinci elden kaynakları kullanma arzusu, büyük ölçüde Osmanlı hâkimiyeti altındaki Macaristan'a ilişkin yerli kaynakları Osmanlı belgelerinin temin ettiği bilgilerle karşılaştırmak istemelerinden kaynaklanıyordu. Bu şekilde İmparatorluğun başka birçok bölgesinin siyasi, idari veya iktisadi tarihinin incelenme-

72 Á. Szilády, *A deftereköl* [*Defterler Üzerine*], Pest, 1872.

73 A. Velics ve E. Kammerer, *Magyarországı török kincstári defterek* [*Macaristan'daki Türk Hazine Defterleri*], 2 cilt, Budapeşte, 1886-1890.

74 J. Thúry, Osmanlı tarih yazımının önde gelen eserlerinden birini oluşturan *Török történetírök* [*Türk Tarihçileri*] adlı kitabında birçok Osmanlı vekayinamesinin Macaristan'la ilgili bölümlerini Macarcaya çevirmiştir: J. Thúry, *Török történetírök*, 2 cilt, Budapeşte, 1893-1896. Daha sonra bu proje, I. Karácson tarafından devam ettirildi: I. Karácson, *Török történetírök*, c. III, Budapeşte, 1916. I. Karácson'un Osmanlı arşivlerindeki araştırmaları sonucu bir araya getirdiği vesikalar, vefatından sonra Budapeşte'de hacimli bir cilt halinde yayımlanmıştır: Thallóczy Lajos, Krásmárik János ve Szekfű Gyula (yay. haz.), *Török-magyar oklevéltár: 1533-1789* [*Türk-Macar Belgeleri Derlemesi: 1533-1789*], Budapeşte, 1914. Ayrıca I. Karácson, Evliya Çelebi seyahatnamesinin Macaristan'la ilgili bölümlerini Macarcaya kazandırarak, ülkesinde Osmanlı dönemi Macar tarihine yönelik akademik bir ilginin uyanmasına önyak olmuştur: I. Karácson (yay. haz.), *Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai: 1660-1664* [*Seyyah-ı alem Evliya Çelebi'nin Macaristan Gezileri*], c. I, Budapeşte, 1904; *1664-1666*, c. II, Budapeşte, 1908.

75 Erken tarihli örnekler için bkz. L. Fekete, "Debrecen város levéltáranak török oklevelei [Debrecen Şehir Arşivinde Bulunan Türkçe Belgeler]", *Levéltári Közlemények* [*Arşiv Mecmuası*], 1925, sy. 3, s. 42-67; a.mlf., "Gyöngös város levéltáranak török iratai [Gyöngös Şehir Arşivinde Bulunan Türkçe Belgeler]", *Levéltári Közlemények*, 1932-1933, s. 93-140.

sinde karşılaşılan kaynak problemi, tarihî kaynakların çift yönlü kullanımı ile aşılabilirdi.⁷⁶ Üstelik kimi durumlarda, çeşitli nedenlerden ötürü, temelde vergi listeleri hüviyeti taşıyan bu kaynak serilerinin güvenilirlikleri, Osmanlı arşiv malzemesine nazaran görece zayıftır.⁷⁷

Bu durum; L. Fekete, T. Halasi-Kun, Gy. Káldy-Nagy ve G. Dávid gibi sahanın önde gelen araştırmacılarını çeşitli yönlerden eksik ve yetersiz kalan Macar kaynaklarının yarattığı muhtemel boşluğu, tahrir defterleri başta olmak üzere Osmanlı arşiv malzemesi ile kapatmaya sevk etmiştir. Bu anlamda Fekete'nin 1570 yılına ait Estergon sancağı tahrir defterini neşrettiği 1943 tarihli eseri,⁷⁸ bu sahada bir mihenk taşı vazifesi gördü ve kendinden sonra gelen Macar tarihçiler üzerinde tartışılmaz bir etki bıraktı. Bu etki, söz konusu tarihçilerin çalışmalarında birtakım ortak özelliklerin oluşumuna zemin hazırladı. Buna ek olarak, adı geçen tarihçilerin ortaya koydukları çalışmalar, Macaristan'daki Osmanlı iskan tarihi ve Osmanlı yönetimindeki Macar yerleşim birimlerinin tarihî gelişimi açısından birbirini destekleyen ve tamamlayan bir mahiyet de gösterdi. Örneğin Fekete, Halasi-Kun ve Káldy-Nagy, diğer çalışmalarının yanı sıra, Macaristan'ın XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerini yayımlama yoluna giderken, Dávid ve G. Bayerle gibi daha genç kuşak araştırmacılar metin neşirleri yerine, bu defterlerdeki verileri farklı kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırarak değerlendirmeler yapmayı tercih ettiler. Hatta yukarıda sayılan isimlerin neredeyse tamamı, aynı zamanda tahrir defterlerinin tarihî gelişimi, sosyoekonomik açıdan taşıdığı önem ve ihtiva ettiği sayısal değerlerin kullanımı üzerine birtakım fikirler da-hi ortaya attılar.⁷⁹

Macaristan'ın Osmanlı dönemi yerleşim tarihine ilişkin kaleme alınan eserler, belirli bir kent veya kasabaya hasredilen monografiler olmaktan ziyade, ekseriyetle ülkenin muhtelif yörelerine ait bölge çalışmaları niteliği taşımaktadır.

76 G. Dávid ve P. Fodor, "Osmanlı Tarihi ile İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirilmesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK Yay., 2002, c. I, s. 305-306.

77 G. Dávid, *XVI. Yüzyılda Simontornya Sancağı: Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim*, çev. Hilmi Ortaç, İstanbul, 1999, "Kaynaklar", s. 5-13.

78 L. Fekete, *Az estergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása [Estergon Sancağı 1570 Yılı Vergi Tahriri]*, Budapeşte, 1943. Ayrıca bkz. a.mlf., *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján [XVI. Yüzyıl Tahriri Temelinde Türkler Zamanındaki Vaç]*, Budapeşte, 1942.

79 L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", çev. Sadettin Karatay, *Bulleten*, 1947, c. XI, sy. 42, s. 299-328; Gy. Káldy-Nagy, "The Administration of the *Sanjaq* Registrations in Hungary", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (bundan sonra, *Acta Orient. Hung.*), 1968, sy. 21, s. 181-223; a.mlf., "Der Quellenwert der Tahrir Defterleri für die Osmanische Wirtschaftsgeschichte", *Osmanistische Studien zur Wirtschaftsgeschichte- und Sozialgeschichte: in Memoriam Vanco Boskov*, Wiesbaden, 1986, s. 76-83; T. Halasi-Kun, "Some Notes on Ottoman Mufassal Defter Studies", *Journal of Turkish Studies*, 1986, sy. 10 s. 163-166; G. Dávid, "Tahrir Defterlerinin Neşri Hakkında Notlar", *Osmanlı Araştırmaları*, 1993, sy. 13, s. 45-48; a.mlf., "The Age of Unmarried Male Children in the *Tahrir-Defters* (Notes on the Coefficient)", *Acta Orient. Hung.*, 1977, c. XXXI, sy. 3, s. 347-357.

Macar tarihçiler, yararlandıkları belgelerin doğası gereği, akademik ilgilerini Osmanlı Macaristan'ında yer alan idarî üniteler üzerinde yoğunlaştırdılar ve bu bölgelerin idarî, sosyal ve iktisadî meseleleri üzerinde durdular.

Bu durumu teyit eden örneklere geçmeden önce, neşredilmiş az sayıdaki kent ve kasaba incelemesine değinmek gerekir. Bu anlamda öncülüğü bir kez daha, Türk yönetimindeki Budin ve Peşte üzerine yaptığı çalışmalarıyla Fekete yapmaktadır. Fekete, çeşitli yerlerde neşrettiği makalelerinde özellikle eski Budin'in Osmanlı yönetimi altındaki nüfus durumunu,⁸⁰ iktisadî ve ticarî hayatını⁸¹ ve kültürel yapısını⁸² ele almıştır. 1944 yılında yayımladığı *Budapest a török korban* [*Türk devrinde Budapeşte*] isimli kitabı ise,⁸³ bir yandan yukarıda sıralanan konulara yer verirken, öte taraftan kentteki Osmanlı idarî sistemi hakkında bir bölüm içerir. Söz konusu kitap, bir Macar kentini neredeyse bütünüyle Türk kaynaklarına dayalı olarak incelemesiyle bu sahada açıkça çığır açmıştır. Bu eser, Fekete'nin 1969'da ölümünden yedi yıl sonra, Eötvös Loránd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından nispeten muhtasar bir şekilde İngilizce olarak tekrar yayımlanmıştır.⁸⁴ Fakat bu baskı aynı zamanda, müellifin İngilizce nüshayı kolaylaştırmak adına orijinal metinde yaptığı birtakım değişiklikleri ve son araştırmalarının bulgularını da ihtiva etmektedir. Buna benzer bir başka çalışma ise, Káldy-Nagy'a ait yine aynı kurum çatısı altında Türkçe olarak yayımlanan *Macaristan'da XVI. Yüzyılda Türk Yönetimi* adlı eserdir.⁸⁵ Bu çalışmada Osmanlı maliyesine ait defter serileri esas alınmak suretiyle Buda, Vaç ve Peşte ticarî ve sınaî hayatlarının durumu, Estergon Türk garnizonu ve nüfusunun yerleşimi, Tolna özellikle şarap üretimi, Segedin ise kırsal hayatının güçlülüğü bakımından ele alınmıştır.

Bunun yanı sıra yukarıda değinildiği gibi, Macaristan'ın Osmanlı dönemi yerleşim tarihi hakkında vazgeçilmez istatistikî veriler içeren muhtelif metinler

80 L. Fekete, "Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban. [1547 ve 1580 Tarihlerinde Buda, Peşte ve Óbuda'nın Gayrimüslim Sivil Nüfusu]", *Tanulmányok Budapest Múltjából* [*Budapeşte'nin Geçmişine Dair Çalışmalar*], 1938, c. VI, s. 116-136; a.mlf., "Latinok a XVI. századi Budán [XVI. Yüzyılda Budin'de Latinler]", *Magyar Nyelv*, 1960, sy. 57, s. 20-25; a.mlf., "Türk Devrinde Budin'de Lâtinler", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s. 274-280.

81 L. Fekete, "Ofener Kaufleute zur Zeit der Türkenherrschaft", *Festschrift F. Giese: Die Welt des Islams*, Sonderband, Leipzig, 1941, s. 98-108.

82 L. Fekete, "Mohamedán vallási és szellemi élet a török kori Budán [Türk Devrinde Budin'de İslamiyet ve Kültürel Hayat]", *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1941, c. IX, s. 1-23; a.mlf., "La vie à Budapest sous la domination turque (1541-1686)", *Journal of World History*, 1964, sy. 8, s. 525-547.

83 L. Fekete, *Budapest a török korban* [*Türk devrinde Budapeşte*], Budapeşte, 1944.

84 L. Fekete, "Buda and Pest under Turkish Rule", *Studia Turco-Hungarica*, c. III, Budapeşte, 1976.

85 Gy. Káldy-Nagy, "Macaristan'da XVI. Yüzyılda Türk Yönetimi", *Studia Turco-Hungarica*, c. I, Budapeşte, 1974.

neşredilmiştir. Bunlar arasında Fekete ve Káldy-Nagy'nin ortaklaşa yayımladıkları Budin'e ait muhasebe defterleri, Osmanlı iktisat tarihi ile ilgilenenler açısından büyük önem taşır. 1550 ilâ 1580 yılları arasında Buda ve Peşte limanlarına getirilen ticarî metanın ayrıntılı dökümlerini havi bu defterler, adı geçen tarihçiler tarafından Almanca bir önsöz ve kitabın sonunda yer alan bir değerlendirme kısmıyla birlikte Osmanlı Türkçesi olarak okuyucuya sunulmuştur.⁸⁶ Káldy-Nagy, Fekete ile birlikte tamamladığı bu çalışmadan sonra Budin vilayetine ait tahrir defterlerinin neşri işiyle uğraşmaya başlamıştır. Bu uzun soluklu girişimin ilk ayağı olarak 1971 yılında 1546 ve 1562 yıllarına ait Budin vilayeti tahrir defterlerini Türkçe olarak yayımlamıştır.⁸⁷ 1977 senesinde ise, bu kez Budin sancağına ait 1559 yılı tahrir defterini *A budai szandzsák 1559 évi összeírása [1559 Tarihli Budin Sancağı Tahrir Defteri]* adı altında neşretmiştir.⁸⁸ Káldy-Nagy'nin Budin sancağı defterleri üzerinde yaptığı çalışmalar, sonradan bir araya getirilerek *A budai szandzsák 1546-1590: évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok [1546-1590 Yıllarına Ait Budin Sancağı Tahrir Defterleri: Demografi ve İktisat Tarihi Verileri]* ismiyle 1985'te yayımlanmıştır.⁸⁹

Zikredilen metin neşirleri dışında Osmanlı Macaristanının başka bölgelerine ait Osmanlı defterleri ve vesikaları üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında yine Káldy-Nagy tarafından gerçekleştirilen defter neşirleri önemli bir yer tutar. Bu bağlamda Baranya'ya ait olan tahrir defterleri,⁹⁰ Gyula sancağının 1567 ve 1579 tarihli tahrir defterleri⁹¹ ve 2000 yılında yayımladığı Çanad sancağına ait 1567 ve 1579 tarihli tahrir defterleri⁹² ilk elde sayılabilir. Káldy-Nagy, son olarak 2002 yılında Osmanlı yönetimi altındaki Szeged'e ilişkin yayımladığı kitabıyla bu alana önemli bir katkıda bulunmuştur.⁹³ Hatvan sancağı tahrirleri ise, sırasıyla L. Fekete ve G. Bayerle tarafından ele alınmıştır.

86 L. Fekete ve Gy. Káldy-Nagy, *Rechnungsbücher Türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550-1580: Türkischer Text*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1962.

87 Gy. Káldy-Nagy, *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri: 1546-1562*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1971.

88 Gy. Káldy-Nagy, *A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*, Budapeşte, 1977.

89 Gy. Káldy-Nagy, *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai*, Budapeşte, 1985. Ayrıca bkz. a.m.f., *Magyarországi török adóösszeírások [Macaristan'la İlgili Türk Tahrir Defterleri]*, Budapeşte, 1970.

90 Gy. Káldy-Nagy, *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai [Baranya Vilayeti XVI. Yüzyıl Türk Vergi Tahrirleri]*, Budapeşte, 1960; a.m.f., "Török adóajstrom Baranyából a XVI. századból [Baranya'ya Ait Bir XVI. Yüzyıl Türk Vergi Listesi]", L. Rúzsás (ed.), *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára [Szigetvár Armağanı: Szigetvár Muharebesininin 400. Yıldönümü Anısına]*, Budapeşte, 1966.

91 Gy. Káldy-Nagy, *A Gyulai Szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása [Gyula Sancağına Ait 1567 ve 1579 Tarihli Tahrir Defterleri]*, Békéscsaba, 1982.

92 Gy. Káldy-Nagy, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása [Çanad Sancağına Ait 1567 ve 1579 Tarihli Tahrir Defterleri]*, Szeged, 2000.

93 Gy. Káldy-Nagy, *Szegedi török számadáskönyvek az 1585-1588-as és az 1670-es évekből [1585-1588 ve 1670'li Yıllara Ait Szeged'deki Türk Muhasebe Defterleri]*, Szeged, 2002.

1550 tarihli Hatvan tahrir defteri 1968 yılında Fekete tarafından neşredilirken,⁹⁴ bu sancağa ait 1570 tarihli mufassal defter nispeten kısa bir süre önce Bayerle tarafından sahaya ilgi duyanların kullanımına sunulmuştur.⁹⁵ Ayrıca burada konuyla ilgili kısıtlı Türkçe literatürde kendine yer bulan iki mütevazi çalışmadan bahsetmek gerekir. Bunlardan ilkinde M. Tayyip Gökbilgin, XVII. yüzyılın başlarına ait Hatvan kadılığından çıkan iki sicil kaydını neşredip değerlendirek Osmanlı yönetimi altındaki Hatvan'ın toplumsal durumuna dair ufak bir katkıda bulunmuştur.⁹⁶ Bu anlamda diğer bir çalışma ise, M. Aktepe'nin yayımladığı "Szigetvar Livâsı Kanunnâmesi"dir. Bu kanunname, Bayerische Staatsbibliothek'te muhafaza edilen ve bir kanunnameye sahip olduğu bilinen en erken tarihli Zigetvar (Szigetvár) sancağı tahririnden alınması hasebiyle önemlidir.⁹⁷ Bu arada Klára Hegyi'nin Jászberény kentine ait Osmanlı belgelerini derleyip Macar dilinde yayımlayarak, bu şehrin Osmanlı dönemindeki sosyal panoramasını gözler önüne serdiğini unutmamak gerekir.⁹⁸ Elod Vass'un Osmanlı dönemi Macaristan'ının muhtelif bölgelerine dair monografiler hazırladığı ve söz konusu bölgelerin mevcut tahrir defterlerini neşrettiği bilinmektedir. Bunlar arasında Mohaç sancağını ele aldığı çalışmaları,⁹⁹ Kalocsa yöresi,¹⁰⁰ Törökkoppány,¹⁰¹ Vásárhely,¹⁰² Szeged ve Csongrád¹⁰³ nahiyelerine

94 L. Fekete, *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása* [1550 Tarihli Hatvan Sancağı Tahrir Defteri], Jászberény, 1968.

95 G. Bayerle, *A Hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből: Defter-i Mufassal-i Liva-i Hatvan*, Hatvan, 1998.

96 M. Tayyip Gökbilgin, "Hatvan Kadılığının İki Sicili", Gy. Káldy-Nagy (ed.), *Hungaro-Turcica: Studies in Honour of Julius Németh*, Budapeşte, 1976, s. 315-319.

97 M. Aktepe, "Szigetvar Livâsı Kanunnâmesi", *Kanunî Armağanı*, Ankara, 1970, s. 187-202.

98 K. Hegyi, "Jászberény török levelei [Jászberény Türk Mektupları]", *Szolnok Megyei Levéltári Füzetek* [Solnok Kontluğu Arşivi Defterleri], 1988, c. XI, s. 7-177.

99 E. Vass, "A mohácsi szandzsák hatvannégy évvel a csata után [Mohaç Savaşı'ndan 64 yıl sonra Mohaç Sancağı]", Rúzsás Lajos ve Szakály Ferenc (ed.), *Mohács: tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* [Mohaç Savaşı'nın 450. Yıldönümü Hatırası Yazıları], Budapeşte, 1986, s. 355-369; a.m.f., "Two Tahrir defters of the sanjaq of Mohács from the time of Sultan Murad III, 1580-1591", György Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus: A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*, Budapeşte, 1987, s. 339-362.

100 E. Vass, *Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai* [Türk Devrinde Kalocsa Çevresinin Tahrirleri], Kalocsa, 1980.

101 E. Vass, "Törökkoppány 1556. évi első török adóösszeírása [1556 Yılı Törökkoppány Vergi Defteri]", József Kanyar (ed.), *Somogy megye múltjából–Levéltari Évkönyv 3* [Somogy Kontluğu Tarihinden–Arşiv Dergisi 3], Kaposvár, 1972, s. 57-74.

102 E. Vass, "A vásárhelyi nâhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása [Vásárhely Nahiyesinin 1560 ve 1570 Tarihli Türk Tahrirleri]", *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* [Csongrád Kontluğunun Tarihi Üzerine Yazılar], 1980, c. IV, s. 5-59.

103 E. Vass, "A szegedi nâhije 1553-1554. évi török adóösszeírása [Szeged Nahiyesinin 1553-1554 Tarihli Tahrirleri]", *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 1982, c. VI, s. 67-95; a.m.f., "A szegedi és csongrádi nâhije 1548. évi török adóösszeírásai [Szeged ve Csongrád Nahiyelerinin 1548 Tarihli Tahrirleri]", *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 1979, c. III, s. 5-80.

ait yayımladığı tahrir defterleri sayılabilir. Fakat Vass tarafından hazırlanan çalışmaların, Macar meslektaşlarınınca ihtiyatla karşılandığını belirtmek gerekir. G. Bayerle'nin XVI. yüzyıla ait Novigrad tahrirleri üzerine yaptığı çalışmasını hatırlattıktan sonra,¹⁰⁴ sahaya katkı yapan ender yabancı araştırmacılarından biri olan B. McGowan tarafından neşredilen Sirem mufassal tahrir defterine geçebiliriz. Aslen McGowan'ın doktora tezi olarak hazırlanan bu eser, 1983 senesinde Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçe-İngilizce bir giriş bölümü ile birlikte basılmıştır.¹⁰⁵ Her ne kadar, coğrafi bakımdan eski Macaristan sınırları içinde yer alsada, Sirem büyük oranda Sırp nüfusla meskun bir bölge olduğundan adı geçen defterin sağladığı verilerin ilk elde Sırp tarihi açısından daha büyük bir önem taşıdığı söylenebilir.

Macaristan havalisine ait tahrir defterlerinin yayımlanmasından ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalardan bahsedilirken öne çıkan isimlerden biri de, T. Halasi-Kun'dur. Halasi-Kun, kendi ifadesine göre, Fekete'nin Estergon sancağı tahrir defterini yayımlamasının ardından Türk Tarih Kurumu öncülüğünde bir araya gelen neşir heyetine katılır ve 1947 senesinde Segedin ve Tımsıvar mufassalları üzerinde çalışmaya başlar. Daha sonra bu defterlere Banat yöresinin mufassal tahrir defterini de ekleyecektir. Halasi-Kun, söz konusu defterlerden derlediği verileri ele aldığı sayısız makale yayımlamıştır. Yazar bu makalelerinde, tahrir defterlerindeki topografik ve toponimik ipuçlarından hareketle, devrin Macar-Latin kaynaklarında bulunmayan Orta Çağ Macaristan'ının idarî sınırlarını yeniden çizmeyi denemiştir.¹⁰⁶ Bu maksatla tahrir defterlerindeki yer isimlerini kategorilere ayırarak bunların tarihî gelişim içindeki seyrini takip ettiği makalelerden oluşan diziler oluşturmuştur. Böylece örneğin Osmanlı Modava nahiyesinin eski Haram kontluğuna,¹⁰⁷ Pançova nahiyesinin Keve kontlu-

104 G. Bayerle, *Ottoman Tributes in Hungary: According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*, The Hague, 1973.

105 B. W. McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara, 1983.

106 Segedin tahririnin kullanıldığı makaleler için bkz. T. Halasi-Kun, "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary: Ottoman *dolna-, sredna-, and gorna-*", *Archivum Ottomanicum*, 1970, sy. 2, s. 154-190; a.mlf., "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary: Ottoman *nam-ı diğer*", *Studia Turcica Bibliotheca Orientalis Hungarica*, 1971, sy. 17, s. 213-230; a.g.m., "Addenda to Ottoman: *nam-ı diğer*", *Archivum Ottomanicum*, 1972, sy. 4, s. 85-94; a.mlf., "Unidentified Medieval Settlements in Southern Hungary: Ottoman *nezd-i ... , et socii*", *Archivum Ottomanicum*, 1971, sy. 3, s. 5-169. Banat yöresine ait verileri içeren makaleler için bkz. T. Halasi-Kun, "Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: *Alba Ecclesia, Castrum Ér-Somlyó, Castrum Somlyó and Maxond*", Gy. Káldy-Nagy (ed.), *Hungaro-Turcica: Studies in Honour of Julius Németh*, Budapeşte, 1976, s. 293-308; a.mlf., "Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: *Bozvár, Cikóvá-sárhely, Castrum Cseri, and Sugya*", *Rocznik Orientalistyczny*, 1976, sy. 38, *Memorial Jan Reychman (1910-1975)*, S. Kalużynski (ed.), s. 137-153.

107 T. Halasi-Kun, "*Haram County, and the Ottoman Modava nahiyesi*", *Archivum Ottomanicum*, 1984, sy. 9, s. 27-89.

ğuna¹⁰⁸ ve Boğça, Kırşova-Bıtlık ve Şemlit nahiyelerinin birlikte Krassó kontluğuna tekabül ettiğini bulmuştur.¹⁰⁹ Bunlardan başka yine Segedin sancağı tahririni kullandığı Güney Macaristan'daki Osmanlı iskanına dair dikkat çekici bir çalışması bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu nedenle Halasi-Kun, yeri geldiğinde Osmanlı belgelerinin Latin-Macar kaynaklarının temin ettiğinden çok daha ayrıntılı bilgilere sahip olduğunu ve çok daha fazla sayıda yer ismi ihtiva ettiğini ısrarla belirtmektedir.¹¹¹

Burada elbette, Osmanlı hakimiyeti altındaki Macaristan'ın iskan düzeni ve idarî yapısı üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan G. Dávid'e ayrı bir yer verilmelidir. Dávid, Osmanlı Macaristanı'nın muhtelif bölgeleri hakkında hazırladığı çalışmalarında kendini tek bir kaynak türünün verileriyle sınırlı tutmamış ve tahrir defterleri dışında tımar ruznamçesi, ruus, cizye ve mühimme defterleri gibi birbirinden hayli farklı tür özellikleri gösteren çeşitli Osmanlı arşiv belgelerini bir arada kullanmaya özen göstermiştir. Üstelik Dávid bu belgeleri, sayıca az olmasına rağmen incelediği konularla ilgili Macar kaynaklarıyla karşılaştırmayı ihmal etmemiştir. Dávid'in bizim açımızdan en dikkat çekici eseri, 1982 yılında *A Simontornyai szandzsák a XVI. században* ismiyle Budapeşte'de yayımlanan kitabıdır.¹¹² Bu eser, 1999 yılında *XVI. Yüzyılda Simontornya Sancağı: Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim* adı altında Türkçeye kazandırılmıştır.¹¹³ Söz konusu araştırmanın kırsal alanı da içine alan ve kent ve kasabalar dışında bölgede bulunan köy ve mezraaların yarattığı vergi gelirini dikkatle gözler önüne seren bir sancak tarihi çalışması olduğu öncelikle belirtilmelidir. Dolayısıyla bu kitapta, Simontornya sancağı içinde yer alan bölgenin toplam nüfusu, nüfusun yerleşim birimlerine göre dağılımı, nüfus yapısındaki değişimler, bölgenin idarî yapısı, idarî merkezler ve idarî görevliler hakkında bilgi bulunabilir.¹¹⁴

108 T. Halasi-Kun, "Keve County, and the Ottoman *Pançova nahiyesi*", György Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus*, s. 105-151.

109 T. Halasi-Kun, "Krassó County, and the Ottoman *nahiyes*: Boğça, Kırşova-Bıtlık, and Şemlit", I: Boğça Nahiyesi", *Archivum Ottomanicum*, 1985 [1987], sy. 10, s. 103-178. Halasi-Kun ayrıca, yine 1579 tarihli Tımlşvar sancağı mufassalını kullanarak X.-XI. yüzyıllarda eski Keve ve Krassó kontluklarını içine alan Glad krallığının idarî sınırlarını belirlemiştir: T. Halasi-Kun, "The Realm of Glad/Gilad, Precursor of Ajtony According to Some Ottoman Data", *Studia Turco-Hungarica*, 1981, sy. 5, s. 113-128.

110 T. Halasi-Kun, "Sixteenth-Century Turkish Settlements in Southern Hungary", *Bulleten*, 1964, c. XXVIII, sy. 109, s. 1-72.

111 Halasi-Kun'un Osmanlı dönemi Macaristan yerleşimleri için ayrıca bkz. T. Halasi-Kun, "Ottoman Data on Lesser Cumania: *Keçkemet nahiyesi-Varoş-i Halaş-Kariye-i Kökut*", *Archivum Eurasiae Medii*, 1984, sy. 4, s. 89-149.

112 G. Dávid, *A Simontornyai szandzsák a XVI. században* [XVI. Yüzyılda Simontornya Sancağı], Budapeşte, 1982.

113 G. Dávid, *XVI. Yüzyılda Simontornya Sancağı: Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim*, çev. Hilmi Ortaç, İstanbul, 1999.

114 Simontornya sancağının Osmanlı merkezî yönetimi tarafından vergilendirilmesi hakkında bkz. G. Dávid, "Financial Policy in a Hungarian Sanjaq (The Case of Simontornya)", György Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus*, s. 23-29.

G. Dávid, araştırmalarını yürütürken başvurduğu kaynakların temin ettiği bilgiler doğrultusunda ilgisini özellikle iki husus üzerinde teksif etmiştir. Bunlardan biri Macaristan'ın Osmanlı yönetimi altına giren parçalarının yaşadığı idarî dönüşümdür. Dávid bu amaçla sancak sistemi ile yakından ilgilenir.¹¹⁵ Örneğin seçili bir bölgede kurulu idarî yapının başında bulunan yönetici kadroların görev süreleri ve görevde kaldıkları müddetçe kendilerine bağlanan gelir kalemlerinin dökümünü çıkararak Macaristan'daki Osmanlı idaresinin karakteristik özelliklerini saptamaya çalışır.¹¹⁶ Hatta bu şekilde, oldukça kısa zaman dilimlerinde aralıklarla varlığını sürdüren Veszprém sancağının ortaya çıkış şartlarını inceleme fırsatını bulmuştur.¹¹⁷ Dávid'in yoğunlaştığı diğer konuya ise, Türk devri Macaristan'ında yaşanan nüfus değişimleridir. Bu husus, Osmanlı dönemi Macar tarihinin en tartışmalı konularından birisi olmuştur. XX. yüzyılın başlarında Macar tarihçileri arasına yerleşen geleneksel kanaat; Macaristan'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesinin, bir nüfus gerilemesine ve asırlardır bölgede hakim olan nüfus düzenini sarsarak ciddi bir yıkıma yol açtığıdır. Dávid, bu iddialara karşı bir yandan Osmanlı hakimiyeti altındaki Macaristan'ın toplam nüfusunu takribî değerlerle hesaplamaya çalışmış,¹¹⁸ öte yandan konuyla ilgili Osmanlı belgelerini 1500'lerin başına ait Macar kaynaklarının ve rileriyle karşılaştırarak Osmanlı fethinden sonraki varsayımsal nüfus azalışının derecesini saptamayı denemiştir.¹¹⁹ Bu araştırmalarının sonunda, mezraalaş-

115 G. Dávid, "The *Sancak* as the Framework for Research on Ottoman Regional Studies", *Türkische Wirtschafts und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920. Akten des IV. Internationalen Kongresses, Herausgegeben von Hans Georg Majer und Raoul Motika*, Wiesbaden, 1995, s. 51-58.

116 G. Dávid, "Incomes and Possessions of the Beglerbegis of Buda in the Sixteenth Century", Gilles Veinstein (ed.), *Süleymân the Magnificent and his Time: Acts of the Parisian Conference Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 March 1990*, Paris 1992, s. 385-398; a.mlf., "The *Sancak*begis of Arad and Gyula", *Acta Orient. Hung.*, 1992-1993, c. XLVI, sy. 2-3, s. 143-162; a.mlf., "Die Bege von Szigetvár im XVI. Jahrhundert", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1992, sy. 82, s. 88-91.

117 G. Dávid, "The *Sancaq* of Veszprém", *Acta Orient. Hung.*, 1994, c. XLVII, sy. 1, s. 57-65.

118 G. Dávid, "Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft", *Acta Historica Scientiarum Hungaricae*, 1988, c. XXXIV, sy. 1, s. 79-87; a.mlf., "Data on the Continuity and Migration of the Population in XVIth Century Ottoman Hungary", *Acta Orient. Hung.*, 1991, sy. 45, s. 219-252; a.mlf., "XVI.-XVII. Yüzyıllarda Macaristan'ın Demografik Durumu", *Bellesten*, 1995, c. LIX, sy. 225, s. 341-352; a.mlf., "Demographic Trends of Urban Population in XVIth Century Ottoman Hungary", *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, *Actes du sixième congrés international tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 juillet 1992*. Sous la responsabilité de Daniel Panzac (Collection Turcica, VIII), Paris, 1995 [1996], s. 331-340; a.mlf., "Magyarország népessége a XVI.-XVII. században [XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Macaristan'ın Nüfusu]", J. Kovacsics (ed.), *Magyarország történeti demográfiája, 896-1995 [Macaristan'ın Tarihi Demografisi, 896-1995]*, Budapeşte, 1997, s. 141-171.

119 G. Dávid, "Some Aspects of XVIth Century Depopulation in the *Sanjaq* of Simontornya", *Acta Orient. Hung.*, 1974, c. XXVIII, sy. 1, s. 63-74.

ma ve nüfus seyrekleşmesi süreçlerinin Osmanlı ordularının gelmesinden çok daha önce başladığını ve hatta bu gidişatın Osmanlı egemenliğinin tesisleriyle nispeten yavaşladığını bulgulaması, konumuz açısından atlanmaması gereken bir tespittir. Üstelik yine Dávid'in ifadesine göre, mezraalaşma süreci önceden tahmin edilen sayıda köyü etkilememiş ve Osmanlı fethinin ardından yaşadıkları bölgeleri terk ederek Habsburg topraklarına sığındıkları varsayılan köylüler, büyük oranda eski yerleşim alanlarına yakın bölgelere kaymakla yetinmişlerdir. Dávid'in söz konusu çalışmaları, diğer bazı makaleleriyle birlikte bir kitapta toplanarak İstanbul'da yeniden yayımlanmıştır.¹²⁰

Son olarak Macaristan'daki Osmanlı dönemi yerleşimleri hakkında B. Özgüven tarafından Türkçe yayımlanan bir eser, burada anılmaya değer. Doktorasını mimarlık tarihi alanında hazırlayan ve bu arada Macaristan'daki Osmanlı askeri yapıları üzerinde çalışan Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler* adıyla 2001 yılında basılan kitabında, coğrafi dağılımlarına göre sıraladığı Osmanlı dönemi Macar yerleşimlerinin nispeten kısa monografilerini vermektedir. Özgüven bunu yaparken, kent içindeki Osmanlı yapılarına da değinmektedir. Söz konusu çalışmanın en özgün tarafı, hiç şüphesiz, ele alınan kentlerin askerî yapıları ve nizamlarına dair bilgi vermesi ve muhtemel saldırılara karşı düşünülen savunma planlarından bahsetmesidir.¹²¹

Günümüzde Osmanlı dönemi Macar yerleşimlerinin iskan ve gelişim tarihleri ile ilgilenenlerin, eskiden olduğu gibi genellikle Macar asıllı araştırmacılar olduğu dikkati çekmektedir. Osmanlı arşiv malzemesine dayanan metin neşirleri halen yapılmaktadır, fakat gün geçtikçe, söz konusu malzemenin yeni bir anlayışla ele alınarak bir sentez yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ciddi bir Türkoloji geleneğine sahip olan Macaristan'da, genel olarak Osmanlı tarihi çalışmalarının, konumuz bakımından ise Osmanlı dönemi kent ve kasaba tarihî araştırmalarının önündeki en önemli engel maddî imkansızlıklar gibi görünmektedir.

Macaristan Şehirleri İçin Ek Kaynakça

Allami, G. K., *Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában [Türk Hakimiyeti Devrinde Érsekújvár ve Çevresi]*, Budapeşte, 1989.

Engel, P., *A Temesvári és a Moldovai szandzsák törökkori települései (1554-1579) [Türk Devrinde Temesvár ve Moldova Sancaklarının Kasabaları (1554-1579)]*, Szeged, 1996.

Göndöcs, B., "Békés megye a török vralom idején [Osmanlı Döneminde Békés Kontluğu], *A Békés vármegyei Régészeti és Múvelodéstörténelmi Társulat Évkönyve*, 1877-1878, sy. 4.

120 G. Dávid, *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*, İstanbul: Isis Press, 1997.

121 B. Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler, Kaleler*, İstanbul: Ege Yayınları, 2001.

- Jankovich, M., "Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában [Türk Halkimiyeti Devrinde Budin Kent Meclisi]", *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 1961, sy. 14.
- Karácsonyi, J., "Törökvilág Békésmegyében 1559-1604-ig [1559-1604 Arasında Békés Vilayetinde Osmanlı Hakimiyeti]", *A Békés vármegyei Régészeti és Mívelodés-történelmi Társulat Évkönyve*, 1884-1885, sy. 11.
- Kristó, Gy., *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolczáz esztendo a források tükrében [Macar İskanundan Osmanlı Hakimiyetinin Sonuna Kadar Békés Kontluğu: Kaynakların Tanıklığında 800 Yıl]*, Békéscsaba, 1981.
- Mérey, T. K., "Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után [Zigetvar'ın İşgalinden Sonra Somogy Kontluğu'nun Çöküşü]", Lajos Rúzsás (der.), *Szigetvári emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára [1566 Zigetvar Kuşatmasınının 400. Yıldönümü Armağanı Kitabı]*, Budapeşte, 1966.
- Mészáros, L.-K. Hausfatter, "A hódoltsági mezővárosok népesszámának kérdéséhez (1546-1562) [Türk devrindeki Şehirlerde Yaşayan Ahalinin Sayısı Üzerine (1546-1562)]", *Demográfia*, 1974, sy. 1-2.
- Néma, S. (ed.), *A Gyori Fokapitányság története a XVI.-XVII. században [XVI.-XVII. Yüzyıllar Gyor Kaptanlığı Tarihi]*, Győr, 1999.
- Rúzsás, L., *Az egrı vár gazdálkodása a XVI. században [Eğri Kalesinin XVI. Yüzyıldaki İktisadi Durumu]*, Budapeşte, 1939.
- Rúzsás, L., "Városi fejlődés a Dunántúlon a XVI-XVII. században [XVI-XVII. Yüzyıllarda Dunántúlon Şehirlerinin Gelişimi]", Lajos Rúzsás (der.), *Szigetvári emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, Budapeşte, 1966.
- Szabo, P. Z., *A Török Pécs [Türk Döneminde Peç Kenti]*, Peç, 1958.
- Szakály, F., "Sziget mezőváros (Somogy megye) lakosságának "connumeratiója" 1551-ben. Adalékok XVI. századi mezővárosaink demográfiai és társadalmi képéhez [Zigetvar Şehrinin 1551 Senesi Nüfus Sayımı: XVI. Yüzyıl Kasaba Demografyası ve Toplum Manzarasına Katkılar]", *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 1967-1968.
- Szakály, F., "Tolna megye meggyven esztendeje a mohácsi csata után (1526-1566) [Mohaç Savaşı'ndan Sonra Tolna Kontluğunun 40 yılı (1526-1566)]", Attila Puskás (der.), *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, Szekszárd, 1969, c. II, s. 5-86.
- Szakály F., *Pest-Pilis-Solt megye XVI-XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei [Pest-Pilis-Solt Kontluklarının XVI-XVII. Yüzyıllara Ait "Dica" ve "Dézsma" Vergi Defterleri]*, Budapeşte, 1995.
- Szarka, Gy., *A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában [Türk Hakimiyeti Devrinde Vác'daki Piskoposluğun Tarihi Coğrafyası]*, Vác, 1940.
- Szıj, R., *Várpalota a török világban [Türk Devrinde Várpalota Şehri]*, Budapeşte, 1966.
- Veres, M., "Szabolcs megye adózó népessége a XVI.-XVII. században" ["XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Szabolcs Kontluğunda Vergi Ödeyen Nüfus"], *Történeti Statisztikai Évkönyv 1960*, Budapeşte, 1960, s. 5-32.
- Virágh, F., *Török hódoltság Gyula térségében [Gyula Vilayetinde Osmanlı Hakimiyeti]*, Békéscsaba, 1960.

Zsolt, P., *Veszprém vármegyeye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531-1696)* [*Rovásadó Vergisine Göre Türk Hakimiyetinde Veszprém Kontluğu*], Veszprém, 1942.

IV. Osmanlı Dönemi Yunanistan Şehirleri

Osmanlı şehirlerinin gelişim çizgisi o şehirlerin mevcut durumlarına göre iki ana ekseninde gelişme göstermiştir. Eğer söz konusu şehirler yeni baştan kurulmuşsa, bu yerleşim birimleri Osmanlı-Türk şehirlerinin tipik gelişme çizgisini izlemiştir. Buna karşın, bir Osmanlı şehri kendinden önceki mevcut şehrin üzerinde şekillenmişse, orada ortaya çıkan şehir kendine özgü melez desenler yansıtan bir mekan olmuştur.

Bu bağlamda ilk değerlendirmeye dâhil olacak örneklerin arasında günümüz Batı Trakya'sındaki şehirler ile Kavala, Yanya, Tırhala ve Yenişehir (Larisa) yer almaktadır. İkinci tip gelişme çizgisine dâhil olan şehirlere ise örnek olarak Rodos ve Girit adalarındaki Kandiye ile Hanya şehirlerini gösterebiliriz.

Osmanlı dönemindeki Yunanistan şehirleri çok farklı süreçlerden geçerek, farklı yapısal özellikler içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Dolayısıyla da belirlenmiş birtakım genel standartlara göre tanımlanmaları da mümkün görünmemektedir. Osmanlı döneminde bu iki ana doğrultuda gelişen Yunanistan şehirlerinin söz konusu özelliği, bu şehirleri ele alarak inceleyen bilimsel çalışmalara da bir şekilde yansımış bulunmaktadır.

Bir başka deyişle, Osmanlı dönemi Yunanistan şehirlerini konu alan bilimsel çalışmalar her yerleşim biriminin kendine özgü özelliklerini ve tarihî şartlarını yansıtacak tarzda kaleme alınmış bulunmaktadır. Dolayısıyla da, Osmanlı ve Türk mimarisinin genel özelliklerini ortaya koyan eserler bir yana bırakılırsa, Yunanistan'daki Osmanlı şehirlerini ele alan çalışmaların tıpkı şehirlerin kendine özgü oluşum hikâyeleri gibi kendi özgün hikâyeleri etrafında kurgulandığını görürüz.

Bu noktadan hareketle konuyu bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, ilk olarak bu konu hakkından derli toplu ve genel bir malumat arayanların bunu gerçekleştirebilmelerinin zor hatta imkânsız olduğunu bilmeleri gerekiyor. Bunun yerine araştırmacıların değişik mecalarda yayınlanmış ve dağınık durumdaki kaynaklara ulaşmaları ve yapacakları çalışmalar için gerekli bilgiyi oradan devşirmeleri zorunluluk arz ediyor. Ta ki, bu alanda yapılan çalışmalar belirli bir safhaya ulaşsın da bütünlük arz edene değin.

Yunanistan Şehirleri İçin Kaynakça

Akın, Nur, *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2001.
Arslan, H. Çetin, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982, c. IV, 4. 5. 6. Kitap.
- Balducci, Hermes, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, çev. Celalettin Rodoslu, 2. baskı, Ankara: TTK Yay., 1987.
- Bierman, I., R. Abou-El-Haj ve D. Presiozi, *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, New York: Aristide D. Caratzas Publisher, 1991.
- Cerasi, Maurice M., *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kent Uygurılışı ve Mimarisi*, çev. Ash Ataöv, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Cezar, Mustafa, *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1983.
- Curcic, Slobodan ve Evangelia Hadjityphonos (ed.), *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation*, Selanik: Yunanistan Kültür Bakanlığı, 1997.
- Çelikkol, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara: TTK Yay., 1986.
- Dimitriadis, Vasili, *Topographia tes Thessalonikis Kata ten Epokhi tes Tourkokratias 1430-1912 [Osmanlı Yönetimi Altındaki Selanik'in Topoğrafyası 1430-1912]*, Selanik: Eteria Makedonikon Spoudon [Makedonya Araştırmaları Merkezi], 1983.
- Dumont, Paul ve François Georgeon (ed.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. Ali Bertkay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Eyice, Semavi, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 461-499.
- Eyice, Semavi, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, 1955, sy. 12, s. 205-223.
- Gökbilgin, Tayyip, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- Gökbilgin, Tayyip, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, 1956, c. XX., sy. 78, s. 247-286.
- Gökbilgin, Tayyip, "Yunanistan'da Türk Eserleri", *Bilgi Dergisi*, 1953, c. VIII., sy. 76, s. 14-18.
- Göyünç, Nejat, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: TTK Yay., 1976, s. 461-485.
- Göyünç, Nejat, "Mora'da Osmanlı Türk İnşa Faaliyetleri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1972, c. I, sy. 1, s. 13-18.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Teselya Yenişehiri ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1973-1974, c. II, sy. 2-3, s. 89-97
- İlgürel, Mücteba, "Sakız'da Türk Vakıfları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1972, c. I, sy. 1, s. 7-12.
- Karidis, D. N., "Town Development in the Balkans XVth-XIXth Centuries: the Case of Athens", *Etudes Balkaniques*, 1982, c. I, s. 48-68.
- Kiel, Machie, "Yenice-i Vardar: A Forgotten Turkish Cultural Center in Macedonia of the XVth and XVIth Centuries", *Studia Bizantina et Neellenica Neerlandica*, 1972, c. I, s. 300-329.

- Kiel, Machie, "Some Reflections on the Origins of Provincial Tendencies in the Ottoman Architecture of the Balkans", Jennifer M. Scarce (ed.), *Islam in the Balkans: Persian Art and Culture of the XVIIIth and XIXth Centuries*, Edinburgh, 1979, s. 19-28.
- Mackenzie, Molly, *Türk Atinası: Unutulan Yüzyıllar (1456-1832)*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1999.
- Orhonlu, Cengiz, "Oniki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfusu", *Türk Kültürü Dergisi*, 1964, sy. 24, s. 29-34.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yayınları, 1985.
- Sokolovski, Metodi, "Towns in Macedonia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Macedonian Review*, 1974, sy. 3 s. 229-235.
- Sönmez, Zeki, *İslam Mimarisi Kaynakçası*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay, 1989.
- Stoianovich, Traian, "Model and Mirror of the Premodern Balkan City", *Studia Balcanica*, 1970, sy. 3, s. 189-248.
- Tafraı, O., *Thessalonique au XVIe siècle*, Paris: Geuthner, 1913.
- Todorov, Nikolai, *La Ville Balkanique sous les Ottomans*, Londra: Variorum Reprints, 1977.
- Todorov, Nikolai, *The Balkan City (1400-1900)*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1983.
- Tomovski, Krum, "Islamic Architecture and Art in Macedonia", *Macedonian Review*, 1976, sy. 3, s. 244-249.
- Ünver, Süheyl, "Selanik'te Yüz Eserimiz Hakkında", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1972, c. I, sy. 1, s. 257-260.
- Vacalopoulos, Apostolos, *A History of Thessaloniki*, Thessaloniki: Institute of Balkan Studies, 1972.
- Yenişehirlioğlu, Filiz, *Ottoman Architectural Works Outside of Turkey / Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Kültür Yayınları Departmanı, 1990.
- Yerolympos, Alexandra, *Urban Transformation in the Balkans (1820-1920)*, Selanik: University Studio Press, 1996.

Urban History of the Ottoman Balkans: Cities in Bosnia, Hungary, and Greece

Fatma Sel TURHAN-Özgür KOLÇAK-M. Ali GÖKAÇTI

Abstract

The aim of this work is to evaluate the Ottoman Balkan city historiography and its main trends based on the studies about Ottoman Bosnia, Hungary and Greece. For a long period the region was ruled by closed regimes which restricted researchers and thus the Ottoman heritage of the region became one of the least known issues. But after 1980s the changes in political systems enabled historians to make new researches on various topics and documents concerned with the region's Ottoman city history.

The main issues as related the Ottoman Bosnia city historiography are the Islamization process of the region and socio-cultural mobility based on this development; the demographic changes after the conquest and urban growth, the administrative structure, land tenure system and changes on those systems as time went on; and, comparison of those systems with other parts of the empire in terms of similarities and differences. After the 1992 war, the protection and saving of the Ottoman cultural heritage, such as architectural monuments or archival documents also became one of the main themes because of the destructive effects of the war. The new studies which concentrate on the Ottoman Bosnia's trading networks or crime patterns enabled researchers to look at the city life in a more complex relationship framework.

In the Hungary section of this paper, the studies on the Hungarian city establishment during the Ottoman period are analyzed and the structure of those cities are compared and contrasted. The role played by the Ottoman archival documents to fill the gap of the Hungarian records as related to this issue and the enrichment of the literature thanks to this contribution which brings a variousness of research perspective is discussed as well.

In the section where the paper focuses on the Greece, the peculiarity of the Ottoman period Greek urban establishment is emphasized.

Keywords: Ottoman Balkans, Balkan City, City Development, Urban Growth, Demographic Changes, Bosnia, Hungary, Greece.

Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri

Fatma Sel TURHAN-Özgür KOLÇAK-M. Ali GÖKAÇTI

Özet

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı dönemi Balkan şehir tarihçiliğinin gelişimi üzerinde durmak ve Bosna, Macaristan ve Yunanistan örneklerinden yola çıkarak önemli temayülleri değerlendirmektir. Bölgenin genel olarak uzun yıllar kapalı rejimle yönetilme-

si konuyla ilgili az sayıda çalışmanın yapılmasına sebep olmuştur. Ancak 1980'lerden sonra ilginin çeşitlendiği ve bölgenin şehir tarihi ile ilgili farklı konu ve kaynakların devreye sokulduğu görülmektedir.

Osmanlı dönemi Bosna'sının şehir tarihi açısından öne çıkan konuları; bölgenin yaşadığı İslamlaşma, buna bağlı gelişen sosyokültürel hareketlilik, bölgede yaşanan demografik değişim ve kentsel büyüme, idarî yapılanma, toprak sistemi ve zamanla yaşanan değişim ve bu yapılanmaların Osmanlı'nın diğer eyaletlerinden farklılık gösterip göstermediği meseleleri olarak zikredilebilir. Osmanlı'dan kalma mimari doku ve ya arşiv malzemesi gibi kültürel mirasın korunup saklanması meselesi de özellikle 1992 savaşının yaptığı yıkımın ardından çalışmalara sıklıkla yansımıştır. Son dönemlerde ise Osmanlı dönemi Bosna'sını, şehirlerin ticaret ağına veya bölgede işlenen suçlara bakarak tanımaya yönelik çalışmalar, bölgenin şehir tarihine daha karmaşık ilişkiler çerçevesinde bakmayı sağlaması açısından hayli önemlidir.

Çalışmanın Macaristan bölümünde Osmanlı dönemi Macar yerleşimlerine yönelik çalışmalar incelenmiş ve şehirlerin benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulmuştur. Bu bölümün üzerinde durduğu diğer bir konu da, Macar kaynaklarının yarattığı boşluğun doldurulmasında Osmanlı arşiv kaynaklarının oynadığı rol ve bu sayede çeşitlenen bakış açılarıdır.

Yunanistan örneğinde ise Osmanlı dönemi Yunanistan şehirlerinin kendine özgü yapıları vurgulanmış ve bu şehirleri konu edinen çalışmaların, her yerleşim biriminin kendine özgü özelliklerini ve tarihî şartlarını yansıtacak tarzda kaleme alındığı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Balkanları, Balkan Şehri, Şehir Gelişimi, Kentsel Büyüme, Demografik Değişim, Bosna, Macaristan, Yunanistan.